

STUDIJA O RODNIM ASPEKTIMA SADRŽAJA U KULTURI CRNE GORE

Podgorica, 2022.

Ilustracija: Mira Furlan, scena iz filma „Ljepota poroka“ Živka Nikolića

Finansira
Evropska unija

Ministarstvo ljudskih
i manjinskih prava

STUDIJA O RODNIM ASPEKTIMA SADRŽAJA U KULTURI CRNE GORE

Podgorica, 2022.

Finansira
Evropska unija

Ministarstvo ljudskih
i manjinskih prava

Autorka: dr Maja Bogojević

Publikacija je proizvedena uz finansijsku pomoć Evropske unije (EU), kroz projekat "Komuniciranje rodne ravnopravnosti", koji sprovode Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori i Direkcija za rodnu ravnopravnost pri Ministarstvu ljudskih i manjinskih prava. Mišljenja, zaključci i stavovi izneseni u publikaciji su stavovi autorke i ne predstavljaju nužno stavove partnera u Projektu. Kratki izvodi iz ove publikacije mogu se nepromijenjeni reprodukovati bez odobrenja autorke, pod uslovom da se navede izvor.

SADRŽAJ

1. UVOD	7
2. METODOLOGIJA	11
3. PERCEPCIJA RODNIH IDENTITETA, ODNOSA I REPREZENTACIJE U SFERI KULTURE CRNE GORE	13
„Od sjaja do očaja”	13
Percepcija feminizma i pokreta #MeToo	16
„Kultura je sporedna, pa neka je ženama”	19
4. ŽENE U MEDIJIMA: NJIHOVO UČEŠĆE, (NE)VIDLJIVOST I KULTURALNI UTICAJ	22
Uloga medija i rodna ravnopravnost: nacionalni medijski kontekst	23
Međunarodni dan žena: povratak rodnoj (ne)ravnopravnosti?	27
Reklame na Međunarodni dan žena: pokloni za “dame”	30
Nasilja nad ženama: od verbalne diskriminacije do karikatura i femicida	34
5. PREPORUKE	37
ANEKS 1 - OSNOVNI POJMOVI	41
ANEKS 2 - UPITNIK ZA FOKUS GRUPU	45

RJEČNIK SKRAĆENICA:

UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
EU	Evropska unija
CEDAW	Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena
NSOR	Nacionalna strategija održivog razvoja
EIGE	Evropski institut za rodnu ravnopravnost
GREVIO	Grupa eksperata Savjeta Evrope za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici
ECRI	Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije
UzK	Uprava za kadrove
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova

1. UVOD

Rodni odnosi upućuju na promjenljiv skup istorijski varijabilnih društvenih procesa i kategorija su koja uključuje složen skup društvenih odnosa. **I kao analitička kategorija i kao društveni proces, rod je relacioni. Naša rodna iskustva, međutim, variraju ne samo u različitim kulturnim kategorijama, već svaki pojedinac često može imati različita, a često sukobljena rodna iskustva.** Prema mnogim feminističkim teoretičarkama, rodni odnosi su više ili manje odnosi dominacije¹. Odnosno, rodne odnose definiše i kontroliše jedan od njihovih međusobno povezanih aspekata – muškarac. Bilo je brojnih pokušaja da se odgovori na ova pitanja od uvođenja razlike 1960-ih, ali većina njih ostaje bez odgovora. I muško i žensko razumijevanje anatomije, biologije, utjelovljenja, seksualnosti i reprodukcije djelimično je ukorijenjeno, odražava, i stoga mora da preispita već postojeće rodne odnose. U *fukoovskom* smislu otpora, postojanje rodni odnosa pomaže nam da uredimo i razumijemo činjenice ljudskog postojanja. „Drugim riječima, rod može postati metafora za biologiju, kao što biologija može postati metafora za rod“. (Jane Flax, str. 623)

Većina teoretičara i praktičara podjednako se slaže da je rodna ravnopravnost osnovna vrijednost ljudskog života u svim društvima, ključna pretpostavka za društveni napredak i univerzalni cilj za razvoj demokratije. Iako je u središtu mnogih političkih debata i nominalno promovisana od strane mnogih vladinih zvaničnika i demokratskih lidera iz cijelog svijeta, rodnu ravnopravnost osporavaju, u novoj anti-reakciji, različite vjerske i konzervativne grupe i retrogradne frakcije – globalno i lokalno – koje napadaju ono što doživljavaju kao „prirodni poredak polnih uloga (datih od Boga)“, dok čak i neki liberali i aktivisti dovode u pitanje valjanost rodni kategorija – postojećih ili novih – i rodne ravnopravnosti, tvrdeći da izbor rodova proizlazi iz slobodne volje i autonomija pojedinaca.

Međutim, binarne kategorije se održavaju u onim oblastima, gdje su žene i djevojčice i dalje najveće žrtve nasilja, pogođene siromaštvom, lošim obrazovanjem, zdravstvenim i životnim uslovima (posebno pogoršanim tokom pandemije COVID-19) i zato što su stope diskriminacije i dalje najveće za polovinu čovječanstva - ženski rod (bilo da je heteroseksualni, biseksualni, lezbijski, transrodna, interseksualna ili queer osoba). Dakle, da bi analiza bila izvodljiva, binarna kategorizacija roda je oportuno rješenje.²

Rodna ravnopravnost je osnovna vrijednost ljudskog života u svim društvima, ključna pretpostavka za društveni napredak i univerzalni cilj za razvoj demokratije.

1 Flax, Jane, "Post-modernism and Gender Relations in Feminist Theory", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 12/4 (University of Chicago, 1987), pp. 621-43; Flitterman-Lewis, Sandy, - *To Desire Differently: Feminism and the French Cinema*, Urbana: University of Illinois Press, 1990; Spivak, Gayatri Chakravorty, *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*, London: Routledge, 1987; Fraisse, Geneviève, *Les femmes et leur histoire*, Editions Gallimard, 1998; Gatens, Moira, »A Critique of the Sex/Gender Distinction«, (1983) in Gunew, Sneja (ed.), *A Reader in Feminist Knowledge*, London: Routledge, 1991 ; Moi, Toril, *Sex, Gender and the Body*, Oxford University Press, 2005 etc.

2 "U kvantitativnim analizama novinskih medija koje je sproveo Globalni projekat praćenja medija (GMMP), rod je kodiran na osnovu performansi i prezentacije (ime, vizuelni izgled, glas i rodna zamjenica), a ne pol pri rođenju ili rodni identitet subjekata vijesti. (što novinari, publika – i šifranti – ne mogu sa sigurnošću znati): osoba koja je predstavljena ili se pojavljuje kao žena kategorisana je kao žena. Treća kategorija, ili šifra, za pol je takođe dostupna šifrantima, ali stvarni brojevi su do sada bili premali da bi se uključili u statističke analize. Kvalitativne analize, na primjer, specifičnih redakcija ili novinskih kuća mogle bi pružiti dublje i nijansirano razumijevanje o tome kako rod inter-reaguje i ukršta se sa drugim kategorijama identiteta u određenim medijskim kontekstima. Ovaj konkretni projekat se fokusira na ucrtavanje globalnih struktura žena i muškaraca u vijestima. Trenutno, da bi takva analiza bila izvodljiva, potrebna je binarna kategorizacija roda." Comparing gender and media equality across the globe: Understanding the qualities, causes, and consequences (diva-portal.org) str. 12

Uprkos tome što formalni parametri rodne ravnopravnosti napreduju u većini zemalja u svijetu, mnoge nejednakosti i dalje opstaju.

Iako formalni parametri rodne ravnopravnosti napreduju u većini zemalja u svijetu, mnoge nejednakosti i dalje opstaju (Ujedinjene Nacije, 2019; UN Women, 2020b; WEF, 2020). Čak i u zemljama u kojima se primjenjuju zakoni o rodnoj ravnopravnosti, i dalje postoje značajne razlike u životnim uslovima žena i muškaraca.³

Ilustracija: neke od žena koje su svojim djelovanjem ostavile i ostavljaju dubok trag u kulturi Crne Gore: Svetlana Kana Radović, Lidija Dedović, Marina Abramović, Barbara Delač, Gorana Dragašević, Olivera Tičević, Marija Perović, Jelena Tomašević, Julija Milačić Petrović Njegoš, Mira Stupica, Lena Ruth Stefanović, Ana Vukotić

³ „Postoje rodne razlike različitog stepena u zdravlju, obrazovanju, ekonomskom učešću i mogućnostima, materijalnim resursima i političkom osnaživanju u većini djelova sveta. Nijedna zemlja na svijetu još uvijek nije u potpunosti zatvorila jaz između rodova i, uz trenutne trendove, Svjetski Ekonomski Forum (WEF, SEF) predviđa da će biti potrebno još 99,5 godina da se postigne potpuni rodni paritet u svijetu (WEF, SEF 2020). Formalna jednakost očigledno ne garantuje suštinsku jednakost za žene (UN Women, 2015, 2020b)” (Comparing gender and media equality across the globe: Understanding the qualities, causes, and consequences (diva-portal.org), ibid. str. 20

Kontekst Crne Gore

Od sticanja nezavisnosti 2006. godine, Crna Gora je pitanja rodne ravnopravnosti tretirala kroz ratifikaciju nekoliko važnih međunarodnih konvencija. **Iako je rodna ravnopravnost postavljena kao jedan od važnih političkih ciljeva 2010. godine, kada je Crna Gora dobila status zemlje kandidata za članstvo u EU, realizacija unaprijed definisanih konkretnih mjera otežana je nedostatkom političke volje i nedostatkom budžeta.** Crna Gora je ostvarila vrijednost indeksa 55 (od 100 poena) u Indeksu rodne ravnopravnosti⁴, koji je prvi put izračunat 2019. godine. Rodne nejednakosti su najveće u domenu moći i novca, dok su u domenima zdravlja i rada razlike u rodnoj ravnopravnosti najmanje vidljive. Dva pitanja rodne neravnopravnosti privukla su veliku pažnju javnosti u Crnoj Gori: donošenje zakona koji reguliše tzv. „naknade za majke“ za žene koje su rodile troje ili više djece; i praksa selektivnog abortusa koji pokazuje razlika u broju rođenih muških i ženskih beba.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti je usvojen 2007. godine, dok je izmjenama iz 2015. proširen obim sankcija koje se odnose na kršenje ljudskih prava po osnovu pola i roda. Zakon o zabrani diskriminacije je usklađen sa standardima EU i predviđa zabranu diskriminacije na osnovu rodnog identiteta, seksualne orijentacije i/ili interseksualnih karakteristika, kao i uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja.

Na osnovu preporuka CEDAW Komiteta i Komiteta članica Istanbulske konvencije, Crna Gora je od 2008. godine usvojila tri Akciona plana za postizanje rodne ravnopravnosti. Prema ovim akcionim planovima rodna ravnopravnost podrazumijeva „uspostavljanje jednakih šansi za oba pola i suzbijanje polne diskriminacije kao opšti cilj i sastavni dio svih evropskih programa i politika, jer je rodna ravnopravnost jedno od temeljnih načela pravnog okvira Evropske unije“.⁵

Pored toga, 2017. godine usvojena je **Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine** s ciljem da se transponuju održivi ciljevi UN, uključujući rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena i djevojčica.⁶

Nova *Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti* za period 2021-2025 navodi:

„Rodni stereotipi i predrasude o rodnim ulogama muškaraca i žena, kao i predrasude prema osobama drugačijih polnih i rodni identiteta prisutne su na svim nivoima društva. Rodno odgovorno obrazovanje, kultura i mediji kroz koji bi se njegovale vrijednosti ravnopravnosti, saradnje i inkluzivnosti, najbolji su put ka dugoročnoj izmjeni svijesti. Međutim, u Crnoj Gori se stereotipi i predrasude još uvijek ne adresiraju dovoljno odlučno i snažno kroz ova tri sektora, što predstavlja drugi najvažniji uzrok rodne neravnopravnosti.

On je u mnogim aspektima povezan sa prvim problemom: naime, neefikasno i neefektivno sprovođenje, koordinacija i nadzor nad sprovođenjem nacionalnih i međunarodnih politika rodne ravnopravnosti daje

4 https://www.me.undp.org/content/montenegro/en/home/library/womens_empowerment/GEI2019.html?utm_source=EN&utm_medium=GSR&utm_content=US_UNDP_PaidSearch_Brand_English&utm_campaign=CENTRAL&c_src=CENTRAL&c_src2=GSR&gclid=CjwKCAjwopWSBhB6EiwAjxmqDVcy36Y4TlyMKmCu-MQUSK3fU7bNdbn4WEBP5vizfAHD3dwlyqIBwxCJN8QAvD_BwE

5 <https://www.gov.me/dokumenta/d6af2ee6-9e36-406d-911a-fc700784c6d1>

6 Većinu aktivnosti u oblasti rodne ravnopravnosti sprovode nevladine i međunarodne organizacije, kao što su UNDP i OEBS, uz podršku međunarodnih i EU fondova. Civilni sektor igra važnu ulogu, posebno u pogledu popunjavanja praznina koje je ostavila država u pružanju adekvatnih usluga. One se obično bave promocijom i zaštitom ženskih ljudskih prava, posebno u pogledu nasilja u porodici.

Nedostatak političke volje i nedostatak budžeta glavni su razlozi izostanka konkretnih rezultata iz oblasti rodne ravnopravnosti koja se visoko pozicionira na crnogorskoj EU agendi.

“vjetar u leđa” nastavljanju loših praksi diskriminacije. Na taj način javna svijest o rodnoj ravnopravnosti kao jednom od važnih “motora” za demokratizaciju i održivi razvoj ostaje na niskom nivou, što predstavlja kočnicu za napredak države i društva. CEDAW Komitet i ECRI⁷ kontinuirano ukazuju na potrebu da se u Crnoj Gori mora odlučnije raditi na smanjenju stereotipa i predrasuda o rodnim ulogama žena i muškaraca, kao i na smanjenju predrasuda protiv osoba drugačijih polnih i rodnih identiteta”.⁸

Rodno odgovorno obrazovanje, kultura i mediji su ključne oblasti za postizanje rodne ravnopravnosti.

Elektronska platforma – Rodna mapa kreirana je 2020. godine⁹, i na inovativan način predstavlja položaj žena i muškaraca u crnogorskom društvu. Nudi brojne podatke i informacije koje predstavljaju polaznu tačku u kreiranju politike. Nakon dugogodišnjeg predanog rada na unapređenju položaja LGBTIQ osoba u Crnoj Gori, u julu 2020. godine usvojen je Zakon o životnom partnerstvu osoba istog pola. Ovim zakonom je postignut veliki napredak u postizanju ravnopravnosti LGBTIQ osoba sa ostalim građanima i većeg stepena njihove prihvaćenosti u društvu.¹⁰

U pravcu postizanja rodne ravnopravnosti i osnaživanja žena u Crnoj Gori, evidentan je napredak u proteklih pet godina. Svi relevantni međunarodni instrumenti o ljudskim pravima su ratifikovani i inkorporirani u nacionalno zakonodavstvo, uključujući CEDAW konvenciju UN-a i Istanbulsku konvenciju Savjeta Evrope.¹¹

Crna Gora je postigla određene rezultate, ali se i dalje suočava sa mnogim novim izazovima. Jedno od najvažnijih dostignuća u postizanju rodne ravnopravnosti i osnaživanju žena je unapređenje antidiskriminatornog zakonodavstva, nacionalnih akcionih planova i razvoj institucionalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost na državnom i lokalnom nivou. Od uspostavljanja pristupanja EU kao jednog od svojih najvažnijih ciljeva, Crna Gora je od 2017. do 2021. godine posvećena ostvarivanju standarda EU u oblasti rodne ravnopravnosti kroz unapređenje zakonodavstva (Zakon o zabrani diskriminacije iz 2017. godine, Zakon o radu iz 2019. godine, Krivični zakonik iz 2021, Zakon o životnom partnerstvu osoba istog pola iz 2020, Zakon o finansiranju političkih subjekata i izbornih kampanja iz 2020, itd.)¹²

Na čelu Ministarstva kulture i medija, krovne institucije za kreiranje politika iz oblasti kulture i medija je žena. Žene su na čelu 6 od 12 državnih institucija kulture, što je 50%. Ova očigledna čak i menadžerska kvantitativna rodna distribucija je pozitivan napredak u oblasti procesa donošenja odluka. Ostaje da se vidi u kojoj će mjeri/stepenu rodna svijest i pitanja rodne ravnopravnosti igrati važnu/prioritetnu ulogu u njihovim kulturnim aktivnostima. Takođe, **ostaje da se vidi da li je ovakva feminizacija određenih rukovodećih pozicija u institucijama kulture rezultat istinske namjere da se rodna ravnopravnost istakne kao primarni princip institucionalnih kulturnih i društvenih vrijednosti.** Ovo pitanje bi moglo biti u fokusu nove istraživačke studije o percepciji rodne ravnopravnosti i rodne diskriminacije u kulturnoj administraciji.

Od 12 državnih institucija kulture, 6 žena su direktorke, što predstavlja 50% rukovodećih funkcija. No, to nužno ne znači i unapređenje rodne ravnopravnosti

7 CEDAW je Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena koju je 1979. usvojila Generalna skupština UN. Ona je opisana kao u međunarodnoj Povelji o pravima žena, koja se sastoji od preambule i 30 članova, koji daju definicije o tome šta predstavlja diskriminaciju žena i plan za nacionalnu akciju za okončanje takve diskriminacije. Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije – ECRI – je najvažniji instrument u borbi Savjeta Evrope protiv rasizma, diskriminacije, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije.

8 <https://www.gov.me/dokumenta/41e3ee6a-757a-4684-9763-9fee5e933afd>

9 <https://www.rodnamapa.me/>

10 <https://rodnamapa.me/assets/documents/politics/documenta/index-rodne-ravnopravnosti-2019.pdf>

11 <https://www.gov.me/dokumenta/d6af2ee6-9e36-406d-911a-fc700784c6d1>

12 Ibid.

2. METODOLOGIJA

Primarna metodologija ovog istraživanja je zasnovana na feminističkoj semiotičkoj teoriji tekstualne i diskursne analize. Studija ispituje kako rodni stereotipi koji nastavljaju da prožimaju naše društvo utiču na stvaranje dominantnih kulturnih diskursa koji oblikuju našu društvenu stvarnost. Centralna pitanja studije su: Kakav je položaj žena u kulturi? Koje su prepreke za žene u sferi kulture i koji su njihovi uzroci? Kakva je reprezentacija žena u fikcijskim kulturnim sadržajima u poređenju sa stvarnošću? Kakav je položaj i prikaz žena u medijima? Postoje li nacionalne heroine u umjetnosti koje mogu inspirisati ne samo širu javnost, već i same autorke i izvođače/ice? Da li kulturni sadržaj odražava, pogoršava ili ublažava rodne nejednakosti? Kako je rodna ravnopravnost u kulturi povezana sa položajem žena u društvu? Šta se može učiniti da se poboljša položaj žena u kulturi i njihov društveni status, uopšte?

Analiza sadržaja je dragocjen most između čisto kvantitativnih i čisto kvalitativnih metoda istraživanja, jer nastoji da analizira primarne sile koje su u srži uslovljavanja i pokretanja kulturnog sadržaja. Socio-kognitivne i perceptualne konstrukte, veoma važne u kulturnim tekstovima, teško je procijeniti kvantitativnim metodama.

Stoga će kvalitativne analize biti kombinovane sa određenim kvantitativnim podacima (već postojeće istraživačke studije kao sekundarni izvori) komparativnom i deduktivnom metodom, dok će najdirektniji primarni izvori biti intervjui/ankete sa umjetnicama/ima i radnicama u kulturi. Postojeća kvantitativna istraživanja su veoma korisna, jer su kvantitativni podaci mjerljivi, ali, u krajnjoj instanci, ne daju procjenu korelacije sa primarnim silama kulturalnog teksta, uzrocima i posljedicama. Dakle, potrebno je uraditi temeljnu, detaljnu i nijansiranu analizu, koja bi pokazala kako se rod povezuje i ukršta sa drugim kategorijama identiteta.

Takva analiza prikupljenih podataka bi mogla poslužiti kao krucijalna alatka u daljem istraživanju o razlikama u rodnoj ravnopravnosti i u drugim sektorima društva, sa potencijalnim društveno-političkim ishodima.

Studija je podijeljena u pet poglavlja:

- 1) Uvod**
- 2) Metodologija**
- 3) Percepcija rodnih identiteta, odnosa i reprezentacije u kulturnoj sferi**
- 4) Žene u medijima: njihovo učešće, (ne)vidljivost i kulturni uticaj**
- 5) Preporuke**

Svako poglavlje studije definiše specifičnu metodologiju i metode u svom uvodnom dijelu.

Ilustracija: Manifestacija od posebnog značaja za kulturu Crne Gore - Filmski festival Herceg Novi

3. PERCEPCIJA RODNIH IDENTITETA, ODNOSA I REPREZENTACIJE U SFERI KULTURE U CRNOJ GORI

Vizuelna, epistemološka i ontološka pitanja predstavljaju ključna pitanja feminističke filmske teorije tokom proteklih pet decenija. Analizirajući koncepte vizije, moći i znanja u oblasti redefinisavanja odnosa žene prema kameri i 'filmskom pogledu' (gaze), uopšteno govoreći, feministička teorija u polju vizuelne umjetnosti dovela je do novih istraživanja odnosa ženske subjektivnosti i subjekta 'pogleda'. Polazeći od teorije semiotike i tekstualne analize, u feminističkoj filmskoj teoriji tekst se više ne posmatra kao zatvoreno djelo, već kao kao diskurs, igra označavanja, dinamike i kontradikcije. Ova definicija teksta izmješta gledaoca kao fiksiranog primaoca značenja, i implicira poništavanje i uznemiravanje tog odnosa gledateljstvo-ekran: i filmski autor i gledateljstvo postaju aktivni učesnici u proizvodnji značenja.¹³

“Od sjaja do očaja”

Ovaj dio istraživanja polazi od zaključaka prethodne istraživačke studije (koju je autorka ove studije sproveda 2018/19, neobjavljeno), koja se fokusirala na intervju sa filmskim/TV/pozorišnim profesionalcima i njihovo razumijevanje i percepciju rodni odnosa i identiteta na filmu – i na ekranu i van ekrana. Fokus grupu su činile: scenaristkinje/dramaturginje, producentkinje/rediteljke, glumice. Starost: 35-60.¹⁴

Jedan konkretan odgovor, koji je dala poznata crnogorska filmska/TV/pozorišna glumica, inspirisao je naslov ovog segmenta: „U Crnoj Gori ne postoji filmska industrija. Barem ne osjećam da postoji. Osjećam se privilegovano kada znam da sam dio projekta koji smatram značajnim i inspirativnim i ako osjećam da mogu umjetnički da doprinesem njegovoj realizaciji. S druge strane, često sam radila na projektima o kojima nisam imala visoko mišljenje, ali kao glumica nemam privilegiju da 'biram' ili izražavam svoje preference. Jednostavno rečeno, moja osjećanja tokom igranja na filmu/TV-u kreću se od 'sjaja do očaja'“.

Iako zvuči subjektivno i ogorčeno, ova izjava ilustruje loše stanje stvari u lokalnom kontekstu i zapravo je prilično kratak i jezgrovit uvod u opis nacionalnog filmskog konteksta. Za postojanje nacionalne filmske industrije potrebno je obezbijediti nesmetano funkcionisanje uslova tehničko-tehnološke baze i obrazovane filmske ekipe, transparentan pravni okvir za finansiranje filmova, organizovanu produkciju, nacionalnu i međunarodnu distribuciju, bioskopske mreže. Post-jugoslovenskoj Crnoj Gori nedostajali su svi ovi elementi

U pogledu auto-percepcije rodno identiteta, 75% intervjuisanih filmskih/pozorišnih/TV profesionalki smatra da je „umjetnost bezrodna i da je u umjetničkoj profesiji najvažnije biti profesionalac i ljudsko biće“, dok 33% njih navodi da je „rod nebitan“.

Ovakvim odgovorima pokazuje se rodna neutralizacija/rodno brisanje u ime kolektivnih projekata i profesionalnih ciljeva, implicirajući afirmaciju univerzalizma ili humanizma, za razliku od rodne afirmacije

13 Stam, R., Burgoyne R., and Flitterman – Lewis, S., (eds.) *New Vocabularies in Film Semiotics*, Routledge: London & New York, 1992

14 Zbog malog tržišta i posrnule filmske industrije, koja je u fazi restrukturiranja i ponovnog razvoja nakon decenija malog broja proizvedenih filmova, nasumične institucionalne podrške i loših finansijskih i infrastrukturnih uslova koji neizbježno vode nedovoljnom poslovnom angažmanu, mnogi „filmski“ radnici (bez obzira na rodnu razliku) su bili primorani da rade za TV i pozorište, posebno glumice, scenaristi, reditelji i producenti. Stoga, većina njih opisuje svoje profesionalno iskustvo koje obuhvata i scenski i TV/filmski rad.

(„Osjećam se kao ljudsko biće). Ali, **kada se postave direktna pitanja o rodnoj diskriminaciji, većina (90%) filmskih/pozorišnih/TV glumica se slaže da je filmski/pozorišni profesionalizam rodno uslovljen.**

Iako 75% intervjuisanih filmskih/pozorišnih/TV profesionalki smatra da je umjetnost bezrodna i da je najvažnije biti profesionalac i ljudsko biće“, čak 90% se slaže da je filmski/pozorišni profesionalizam rodno uslovljen.

Nekoliko žena direktno ili indirektno ukazuje na određena muška očekivanja od tipično „ženskog“ ponašanja, posebno tokom procesa prikupljanja sredstava za film, kada su žene morale da se podvrgnu procesu „seksualizacije“ samo da bi stekle naklonost muškaraca: da nastupaju kao „ženstvenije“ ili da postanu „barbice“.

Potonji opis je prilično simptomatičan za podijeljenost koju većina žena (ne samo filmskih umjetnica) osjeća u Crnoj Gori. S jedne strane, potrebna im je rodna afirmacija (uz izbjegavanje bilo kakvog „suvišnog“ privilegovanja) kroz svakodnevne radne bitke, posebno onima koje se usamljene bore protiv hijerarhijskih odnosa patrijarhata i gotovo apsolutne muške dominacije. S druge strane, **one (ne)svjesno brišu/neutralizuju svoj rod u profesionalnoj sferi života, kako ne bi bile percipirane kao „slabiji pol“, tj. podređena žena kojoj bi bile potrebne privilegije ili zaštita od muškaraca samo zato što je žena.** Ovo je veoma kontradiktorna i opterećujuća pozicija za žene, jer one na neki način teže da postanu subjekti, a istovremeno se objektiviziraju, odnosno pokušavaju da steknu moć ili status u svojoj profesionalnoj oblasti tako što potvrđuju svoju rodnu različitost, a istovremeno kritikuju i odbacuju pozicije moći kroz rodno brisanje.

Primjetna je tendencija da žene u kulturi nekad pribjegavaju brisanju ili neutralizaciji svoga roda u profesionalnoj sferi života, kako ne bi bile percipirane kao „slabiji pol“.

91% glumica svjedoči o primjerima lažnih obećanja, nemogućih zahtjeva, sadizma moćnih muškaraca, ponižavajućeg tretmana, pogrđnih komentara za glumice, opsjednutosti izgledom glumica...

Ali, 70% intervjuisanih filmskih/pozorišnih/TV profesionalki izjavilo je da nikada nisu trpjele rodnu diskriminaciju na poslu, dok nekoliko njih navodi da su „svjedočile tome da druge umjetnice (uglavnom glumice) trpe ponižavajući tretman od strane muških reditelja“. Većina glumica (91%) izražava nezadovoljstvo filmskim/pozorišnim ulogama i uslovima rada, navodeći sljedeće primjere: lažnih obećanja, nemogućih zahtjeva, sadizma moćnih muškaraca, ponižavajućeg tretmana, pogrđnih komentara za glumice, opsjednutosti izgledom glumica, muška očekivanja od tipičnog 'ženskog ponašanja', snishodljivog ili pokroviteljskog odnosa prema glumicama; ejdžizam u oba smjera: redukcionistički i simplistički opisi glumica kao „premladih za ulogu“ ili „prestarih“ za glumice u svojim tridesetim godinama; pritisak patrijarhata. **91% žena opisuje prestroga očekivanja od žena u svim profesijama, ne samo u filmskom/TV sektoru.**

Na pitanje o položaju žena u kulturi i načinu na koji je rodna ravnopravnost u kulturi povezana sa položajem žena u društvu, generalno, većina ispitanih žena (**96%**) **navodi da rijetko dobijaju podršku ili podsticaj da rade na filmu ili televiziji.** 82% navodi da su procesi i profesije u vezi sa filmskom/TV produkcijom i distribucijom još uvijek mistifikovani. Većina intervjuisanih filmskih profesionalki (89%) navodi da nacionalna filmska industrija ne postoji, a jedna glumica to opisuje kao stanje „od sjaja do očaja“.

Ilustracija: Manifestacija od posebnog značaja za kulturu Crne Gore - Kotor Art

Govoreći o načinima poboljšanja položaja žena u kulturi i njihovog društvenog statusa, generalno **81% profesionalki izražava ideju da su žene nedovoljno zastupljene u kulturi i da je potrebna veća solidarnost među ženama**, dok 69% žena opisuje potrebu za eliminacijom nepotizma, reformom obrazovnih i kulturnih institucija, unapređenjem kadrovskih sposobnosti i standarda rada.

81% profesionalki u kulturi misli da su žene nedovoljno zastupljene u ovoj oblasti i da je potrebna veća solidarnost među ženama

Slično istraživanje sproveo je Filmski centar Crne Gore 2019. godine¹⁵, uključujući i *Bechdel-Wallace test* (obično nazvan samo "Bečdelov test"), koji predstavlja skup kriterijuma u vidu testa koji evaluira umjetničko djelo (kao, na primjer, film) na osnovu njegovog obuhvata i reprezentacije ženskih likova. Ključni kriterijumi Bečdelovog testa su: **1) da su prikazane najmanje dvije žene, 2) da ove žene razgovaraju jedna sa drugom i 3) da razgovaraju o nečemu drugome, umjesto samo o muškarcima**.¹⁶ Istraživanje zaključuje da 30% učesnica ne zna definiciju ženskog filma, a 13% žena (10% muškaraca) smatra da je izraz pežorativan.

¹⁵ Zasnovan je na 2 izvora: 1) kvantitativno istraživanje sa više kategorija koje daje podatke o prisustvu žena filmskih profesionalki u crnogorskoj filmskoj industriji (filmske škole, profesionalna udruženja, kompanije itd.); i 2) upitnik na koji su odgovorili ispitanici od kojih su 60% žene. Obim istraživačke studije je: 2006-2019. Profesije obuhvaćene upitnikom su: reditelji, scenaristi, producenti, glumci, kritičari.

¹⁶ Test je nazvan po Alison Bechdel, američkoj karikaturistkinji, koja je uvela test u strip 1985. godine, i njenoj prijateljici Liz Wallace, kojoj se pripisuje originalna ideja za test, kako bi se analizirala dominantna mizoginija i lažna reprezentacija žena u kulturnim proizvodima. Prva poznata upotreba testa se desila 2007. (<https://bechdeltest.com/>). Iako je test namijenjen za upotrebu u svim kulturno-beletrističnim tekstovima, njegova dominantna upotreba je, zapravo, u filmskoj i audio-vizuelnoj industriji. Izazvao je niz debata o tome da li može uticati na slobodu umjetnosti, uvesti cenzuru na slobodu umjetnika i koliko može biti pouzdan (npr. kako se test može primijeniti na roman/film zasnovan samo na muškim likovima, npr. ratni film/roman ili Ime ruže Umberta Eco-a, u kojem figuriraju samo muški likovi, zbog društveno-istorijske radnje itd.). Međutim, test se često koristi u evropskom audio-vizuelnom sektoru kako bi se promovisala rodna ravnopravnost na ekranu.

Od 17 igranih filmova proizvedenih u Crnoj Gori od 2006-2019 samo 2 su položila Bečdelov test.

Većinu filmova u Crnoj Gori snimaju muškarci, sa pretežno muškim likovima, za mušku publiku.

Većina glumica (92%) navodi dominaciju loših ženskih likova, dok dvije rediteljke/scenaristkinje pak smatraju da su ženski likovi dobro prilagođeni društvenoj stvarnosti.

Od 17 igranih filmova proizvedenih od 2006-2019 (nacionalne i većinske koprodukcije), samo 2 su položila Bečdelov test. Ovo pokazuje da veliku većinu filmova u Crnoj Gori snimaju muškarci, sa pretežno muškim likovima, za mušku publiku.¹⁷

Pozivajući se na zastupljenost žena u umjetničkim kulturnim sadržajima, 68% žena ukazuje na sveprisutan nedostatak kvalitetnih ženskih uloga, uglavnom u pozorištu, koje izlaže tekstove sa brojnim muškim ulogama.

Većina glumica (92%) navodi dominaciju loših ženskih likova, neinspirativnih uloga ili tranzicionog („tipično balkanskog“) ženskog uzora, kao i nedostatak ženskih likova sa moćnom vizijom i snagom karaktera.

Iznenadujuće, dvije rediteljke/scenaristkinje se slažu da je većina ženskih likova „dobro prilagođena društvenoj stvarnosti“. Ovakva izjava implicira ili da je društvena stvarnost negativna i ponižavajuća za žene, pa likovi na ekranu, dakle, odražavaju tu stvarnost ili se pozivaju isključivo na sopstvene filmske proizvode, a odbacuju projekte koje su kreirali drugi.

Zanimljivo je da **glumice uglavnom žale za lošim ženskim likovima, od kojih neke sežu do nenadmašnih ženskih heroina filmova Živka Nikolića, „stvaranih sa tako moćnom vizijom i uvidom, koji se danas rijetko srijeće među muškim filmskim rediteljima.“¹⁸**

Percepcija feminizma i pokreta #MeToo

Gore navedeno pitanje heroina na ekranu i van ekrana se može povezati sa nedavnim pokretom #MeToo, koji je već dao nezanemarljive rezultate u nekim evropskim zemljama (neki veliki međunarodni filmski festivali postali su svjesni odsustva autorki u svojim filmskim selekcijama, festivali organizuju više konferencija i panela o rodnoj reprezentaciji na filmu ili rodnim pitanjima u filmskoj kritici; Francuska je donijela zakon o rodnim kvotama u filmskoj produkciji itd.).

17 Rezultati mog istraživanja sprovedenog u Crnoj Gori (2015-2017) su slični: ima mnogo glumica, ali malo scenaristkinja, rediteljki i žena koje donose odluke na visokim, istaknutim pozicijama relevantnih institucija kulture (*Paradigme kulturnog diskursa u Crnoj Gori*, Crnogorska Akademija nauka i umjetnosti, 2019)

18 Rođen u Crnoj Gori, Nikolić je bio jedan od najkontroverznijih crnogorskih i jugoslovenskih filmskih reditelja, najmanje spominjani jugoslovenski filmski autor u udžbenicima istorije filma i rijetko uvršten u filmske antologije, optužen od strane nekih novinara za previše lokalni i hermetički pristup u filmovima koji mogu biti razumljivi samo Crnogorcima, a oštro kritikovan od strane Crnogoraca zbog nepatriotskog predstavljanja svoje domovine. Nikolić je, međutim, istrajao na svom umjetničkom poštenju, razotkrivajući i dekonstruišući crnogorsku „kolektivnu psihi“. Prikaz ženskih likova, u većini Nikolićevih filmova, počiva na oštroj kritici kako patrijarhata, tako i komunističke vizije ženske emancipacije. „Prema posljednjem komentaru tragičnih završetaka njegovih filmova, istorijsku patnju trpe i žene i muškarci, jer su oba pola/roda predstavljeni kao društvene žrtve patrijarhalnih vrijednosti.“ (Bogojević, *Cinematic Gaze, Gender and Nation in Yugoslav Film: 1945 – 1991*, Diafora, Fakultet umjetnosti, UDG, 2013 (p. 342)

Svrha ovog pokreta koji se bori za socijalnu pravdu je da prekine ćutanje, da osnaži seksualno zlostavljane pojedince kroz empatiju i solidarnost, da podstakne objavljivanje seksualnih zločina i nedoličnog ponašanja moćnih muškaraca, posebno ohrabrujući mlade i ranjive žene, a posebno na radnom mjestu..¹⁹

Što se tiče Crne Gore i, šire, regiona post-jugoslovenskog Balkana, možda će biti potrebno više vremena da pokret bude djelotvoran, moguće zbog činjenice da su žene izgubile mnoga prava u društveno-ekonomsko-političkim sferama u poređenju sa statusom žena tokom postojanja Jugoslavije. Pokret #Metoo dobio je regionalni zamah u januaru 2021. godine, kada je glumica Milena Radulović optužila glumca i vlasnika škole glume Miroslava Aleksića za silovanje i seksualno uznemiravanje, kada je imala 17 godina. Istupile su i druge učenice koje su se pridružile njenim optužbama na račun Aleksića, što je u posljednje vreme najveći medijski slučaj u Srbiji, a koji je intenzivno praćen u regionalnim i međunarodnim medijima. Aleksićevu optužnicu potvrdio je Viši sud u Beogradu 29. juna 2021. godine.

Danijela Štajnfelđ je, takođe, optužila poznatog glumca i bivšeg ministra kulture Srbije Branislava Lečića za silovanje i seksualno zlostavljanje, nakon što je snimila dokumentarni film na tu temu, *Zaceli me*. i prikupila materijalne dokaze. Lečić je oslobođen optužbi, ali je Štajnfelđ uložila žalbu na presudu i nastavlja svoju borbu za pravdu.

U Crnoj Gori postoji jedan takav zvaničan slučaj: 2021. godine poznata crnogorska filmska i pozorišna glumica Žaklina Oštir podnijela je tužbu za seksualno uznemiravanje i mobing protiv svog muškog kolege tokom probe pozorišne predstave. Slučaj nije praćen ni u jednom nacionalnom mediju. Suđenje je još u toku.

94% žena (u svim gore pomenutim profesijama) navodi da je feministički projekat u lokalnom kontekstu ugrožen zbog neadekvatne prezentacije i insistiranja na „fizičkoj ravnopravnosti žena i muškaraca“, dok 30% ističe „opasnost trenutne situacije, što je gore nego u vrijeme postojanja Jugoslovenskog pokreta AFŽ.“²⁰

19 Pokret Me Too (ili #MeToo) je globalni društveni pokret protiv seksualnog zlostavljanja i seksualnog uznemiravanja. Fraza „I ja“ je prvobitno korišćena u ovom kontekstu na društvenim mrežama 2006. godine (Myspace) od strane žrtve seksualnog napada i aktivistkinje Tarana-e Burk. (Univerzitet Harvard je objavio studiju slučaja o Burke, pod nazivom „Voditi sa empatijom: Tarana Burk i stvaranje MeToo pokreta“). Prvi članak objavljen o optužbama za seksualne zločine protiv holivudskog producenta visokog profila Harvey Weinsteina napisao je Ronan Farrow za *New Yorker* (sin glumice Mia-e Farrow, koja je i sama podnijela tužbu protiv svog bivšeg supruga i poznatog filmskog reditelja Woody Allen-a, koji je oženio njihovu usvojenu ćerku Azijatkinju, nekoliko decenija mlađu od njega). Osvojio je Pulitzerovu nagradu 2018. u javnoj službi (zajedno sa Jodi Kantor i Megan Twohey) <https://www.pulitzer.org/winners/new-york-times-reporting-led-jodi-kantor-and-megan-twohey-and-new-yorker-reporting-ronan>

Nakon široko rasprostranjenih optužbi za seksualno zlostavljanje protiv Harvey Weistein-a početkom oktobra 2017, pokret je počeo da se širi viralno kao hashtag na društvenim medijima. 15. oktobra 2017. godine, glumica Alyssa Milano objavila je na Tviteru: „Ako bi sve žene koje su bile seksualno uznemiravane ili napadnute napisale „I ja“ kao status, mogli bismo ljudima dati osjećaj veličine problema.“ Mnoge holivudske ženske ikone su reagovale u znak solidarnosti: Gwyneth Paltrow, Ashley Judd, Jennifer Lawrence, Uma Thurman,, između ostalih, sa mnogim glumicama koje su počele svjedočiti o slučajevima seksualnog uznemiravanja/zlostavljanja protiv Weistein-a i drugih moćnih muškaraca iz holivudske filmske industrije, što je dovelo do nekih otpuštanja sa pozicija visokog profila. Reakcije su stigle i iz Evrope, ali i cijelog sveta. Međutim, iako globalno geografski rasprostranjen, pokret je doživio kritike i reakcije, uključujući i nedostatak podrške nekih poznatih evropskih glumica, koje su išle čak i do toga da su u otvorenom pismu osudile pokret. (npr. pismo Catherine Deneuve i potpisano od strane nekih njenih koleginica) <https://www.nytimes.com/2018/01/09/movies/catherine-deneuve-and-others-denounce-the-metoo-movement.html>)

Međutim, #MeToo „je evoluirao u globalni pokret, generišući nove ili spinoff hashtagove na mnogim jezicima. To je uticalo na zemlje širom svijeta – koje su ga i ga transformisale. Usred pandemije koronavirusa, aktivizam za ženska prava i rodno zasnovano nasilje nije prestao. Ako ništa drugo, u nekim slučajevima, to je dobilo novu hitnost na virtuelnim mrežama.“ (*Washington Post*) <https://metoomvmt.org/>, <https://www.pulitzer.org/winners/new-york-times-reporting-led-jodi-kantor-and-megan-twohey-and-new-yorker-reporting-ronan>, <https://www.washingtonpost.com/opinions/2020/05/08/metoo-around-the-world/> <https://www.theguardian.com/world/metoo-movement>, <https://www.nytimes.com/2018/01/09/movies/catherine-deneuve-and-others-denounce-the-metoo-movement.html>

20 “Anti-fašistički front žena” - ženski pokret u Jugoslaviji, koji je omogućio ženama da ostvare svoja profesionalna i druga prava, tražeći jednaka šrva u svim sferama života.

34% opisuje potrebu za solidarnošću i komunikacijom među ženama i poštovanjem etičkih principa; 49% žena izražava „iritaciju feminizmom“, dok neke (druga polovina) za neuspjeh feminističkog projekta krive „tradicionalni mentalitet Crne Gore“.²¹

Ilustracije: realne i imaginarne heroine: Princeza Ksenija Petrović Njegoš, Merima Isaković u filmu Jovana Lukina, Mira Furlan u filmu Lepota poroka, crnogorske parizanke i učesnice NOB-a

21 U intervjuu koji je objavio *Portal analitika* (mejnstrim onlajn medij), pet žena iz filmskog sektora (koje se pominju u naslovu članka, potpisanog od strane novinarkе, kao „Pet dama i isto toliko pitanja o ženama na velikom platnu“: filmska rediteljka, scenaristkinja, producentkinja, glumica i ja kao filmska kritičarka) odgovaraju na pet postavljenih pitanja koja se odnose na različite rodne stereotipe na ekranu: „može li filmski tekst prikazati ženske ili muške priče u zavisnosti od biologije autora; ko su filmske heroine koje su nas inspirisale; da li publika želi da vidi drugačije, „ženske“ filmske priče“ itd. U ovom prilično dugom intervjuu, samo dvije žene pominju riječ „feminizam“. Ono što posebno upada u oči kao rodni stereotip je sam naslov, koji se ženama obraća kao „damama“, a ne kao samo ženama ili profesionalkama. <https://portalanalitika.me/clanak/336137/pet-dama-i-isto-toliko-pitanja-o-zenama-na-velikom-platnu>, 3rd June, 2019, accessed 20th July, 2021

30% ispitanica ističe opasnost trenutne situacije u kojoj se žene u kulturi nalaze, koja je gora nego u vrijeme postojanja Jugoslovenskog pokreta AFŽ

Samo 5% žena navodi nacionalne/regionalne fiktivne ženske heroine koje mogu da inspirišu ne samo širu javnost, već i same autorke i izvođače/ice (poput pjesnikinje Desanke Maksimović), dok ostale navode primjere zapadnih ženskih filmskih ikona (uglavnom glumica Meryl Streep). Većina žena pribjegava strategijama preživljavanja, posebno u izrazito patrijarhalnim društvima. Ovakvi odgovori mogu sugerisati rodnu strategiju opstanka u patrijarhalnom društvu, jer unosi element *stranosti* – drugo od drugosti – bez narušavanja patrijarhalnih standarda postavljenih za lokalne žene kao lokalnu *drugost*. Čini se da su **crnogorske žene više inspirisane zapadnim ženskim filmskim ikonama i onim što one predstavljaju – ikone moćnog, tržišno vođenog, privlačnog Zapada – i onim što mogu predstavljati – nadu u bijeg od lokalnog patrijarhata.**

„Kultura je sporedna, pa neka je ženama“

Slično gore opisanoj istraživačkoj studiji, još jedan formalni upitnik je poslat 2021. godine većem broju učesnika fokus grupe i širem stručnog obima, koji obuhvata sve umjetničke forme i kulturne radnike (slikari, vajari, pisci, muzički teoretičari/izvođači, pozorišni/dramski pisci, dizajneri/vizuelni umjetnici, kulturni/socijalni antropolozi, kulturni menadžeri, festivalski organizatori, glumice). Svrha je bila ne samo proučavanje percepcije rodnih identiteta žena, već i uključivanje kriterijuma interseksionalnosti: roda i drugih etničkih/vjerskih/seksualnih manjina. Starost: 25-60. Odgovori su raznovrsniji i individualniji od onih koje je dalo prethodno istraživanje.

Naslov ovog segmenta, posvećenog novoj istraživačkoj studiji (2021), podsjeća na prethodni po ironiji i cinizmu kulturnog radnika/umjetnika, ali je rezonantniji po isticanju u prvi plan rodne dimenzije kulture: „kultura je sekundarni sektor, pa neka je žene imaju/dominiraju njome“. Implicira da je kultura „nevažna profesionalna/životna sfera“, jer se žene percipiraju kao „sekundarna/podređena“ ljudska bića u patrijarhalnoj kulturi.

Odgovarajući na pitanje o percepciji rodnih identiteta i odnosa u umjetnosti i kulturi, **34% učesnika/ca navodi da je umjetnost bezrodna („nema podjele umjetnosti na mušku i žensku umjetnost, već podjela na ono što je umjetnost, a šta nije umjetnost“), dok 68% navodi da: odnosi moći uslovljavaju i usmjeravaju saradnju na poslu, da se od žena očekuje da budu podložne patrijarhatu i u poslovnoj i porodičnoj sferi, odnosno privatnoj i javnoj sferi zajedno.**

Ovi najnoviji podaci odražavaju ili nisku rodnu svijest/potpuno brisanje roda ili tipično rodno svjesne, feminističke stavove. Neki primjeri odgovora su: „ne, rod uopšte nije relevantan, umjetnost je bez roda“; „rad zavisi od nečijeg obrazovanja, vještina, porodičnog vaspitanja, tradicionalnih vrijednosti, učtivosti, a ne od pola“, do: „pol je apsolutno bitan; **Osjećam se svakodnevno marginalizovanom na svim nivoima postojanja po patrijarhalnim naredbama**“; „**Nisam žena, ali se osjećam kao marginalizovana žena**“ (odgovor jednog od učesnika fokus grupe, pripadnika LGBTIQ populacije).

(Samo)percepcija rodnih identiteta i odnosa varira od potpunog brisanja roda, preko rodne neutralizacije, do rodne afirmacije, posebno u kulturnoj i umjetničkoj reprezentaciji. **Ovo je osvježavajući ton i progresivna ideja u domenu rodne ravnopravnosti, u poređenju sa istraživanjem sprovedenim prije tri godine. Ono što treba imati u vidu je i činjenica da su pripadnici LGBTIQ zajednice učestvovali u ovom upitniku, koji baca novo (teorijsko i praktično) svjetlo na samointrospektivne i samoperceptivne procese rodno identiteta i slučajeva diskriminacije.**

Diskusija o rodnoj diskriminaciji na poslu sugerise povećanu rodnu svijest, u poređenju sa nalazima prethodne studije u audiovizuelnom sektoru: **90% učesnika/ca, posebno LGBTIQ osoba, doživljava diskriminaciju i/ili marginalizaciju na poslu („ako uspijem, uopšte, da se zaposlim“), dok 69% svih učesnika/ca navodi da kulturu posjeduju muškarci, da su muškarci vidljivo zastupljeniji na vodećim**

pozicijama i pozicijama odlučivanja u kulturi, da su žene nedovoljno zastupljene u nacionalnoj umjetnosti i kulturnoj sferi i da dobijaju manje nagrada.

■ **69% ispitanika/ca smatra da kulturu posjeduju muškarci.**

Ovi odgovori su različito izraženi i kreću se od nepokolebljivog „ne, meni se to nikada nije desilo, ali sam vidjela da se dešavalo drugima“, što odražava odvajanje od intimne sfere i nesvjesnost o političkim posljedicama rodne diskriminacije/uznemiravanja po društvo, do potpuno ličnog samosvjesnog izvještaja o rodnoj diskriminaciji. **Odgovori, takođe, ukazuju na potrebu kulturne reforme čitavog društva (ne samo kulture i umjetnosti) u smislu vladavine prava, transparentnosti i olakšane komunikacije među subjektima kulture. Izraz „ni po babu ni po stričevima“ („bez protekcije“), koji implicira borbu protiv nepotizma, sumira situaciju u kulturi/umjetnosti za sve ispitanice rodove. Neki glasni učesnici (uglavnom LGBTIQ) smatraju da polje političkog djelovanja kroz svoje proklamacije o zabrani diskriminacije ne pomaže u eliminisanju, diskriminacije jer se i dalje javlja svakodnevno.**

Što se tiče načina poboljšanja položaja žena u kulturi i njihovog društvenog statusa, generalno, **66% smatra da bi rodno izbalansirano okruženje moglo doprinijeti boljim uslovima rada i vidljivijem ženskom rukovodstvu**, dok 51% smatra da je nacionalna kultura ugrožena. uništavanjem kulturnog identiteta jednog naroda, ugrožavajući ionako loše stanje u kulturi. Međutim, **52% vjeruje da su žene vidljivije od muškaraca u kulturi.**

■ **Iako kulturu posjeduju muškarci, 52% ispitanika/ca smatra da su žene su vidljivije u ovoj oblasti.**

Kultura se doživljava kao „žensko područje“ koje služi kao ukras za druge javne politike, na isti način na koji se žene doživljavaju kao „ljepše ili nježnije“, u zavisnosti od lica koje govori. U kulturi nejednakosti zastupljenost žena je svakako problematična. Što se tiče aspekta vidljivosti, treba ga analizirati u kontekstu percipirane paradigme *muškosti* ili *ženstvenosti*, odnosno preovlađujuće paradigme *lijepog* (ženskog) i *snažnog* (muškog) koja uslovljava prisustvo žena i muškaraca u određenim profesijama, posebno u oblasti umjetnosti i kulture.

Za razliku od gore navedene studije, **52% navodi da se feminizam nedovoljno tretira/pominje u javnoj sferi i da je #metoo pokret veoma konstruktivan za borbu protiv diskriminacije i nasilja nad ženama.** 48% navodi da je feminizam predstavljen negativno i da nosi oznaku ekstremizma, dok **32% navodi da je feminizam neophodan u borbi protiv nasilja nad ženama, posebno u patrijarhalnim društvima**, koja uključuju i „žene koje ne poštuju feminizam“.

Pozivajući se na rodnu reprezentaciju žena u umjetničkim fiksijskim kulturnim sadržajima, **58% navodi da su ženski likovi predstavljeni uglavnom stereotipno, kao pokorne majke, supruge ili sestre, dok 70% navodi da su izmišljeni ženski likovi prikazani kao seksualni objekti u službi muškaraca i da su predstavljeni nepostojeći ili rijetki primjeri nezavisnih i emancipovanih žena sa sopstvenom subjektivnošću.** 48% navodi da je muški pogled sveprisutan u umjetnosti, jer su većina autora muškarci.

■ **Ženski likovi u umjetničkim fikcijim kulturnim sadržajima su predstavljeni stereotipno, kao pokorne majke, supruge ili sestre, ili pak seksualni objekti.**

Diskusija o izmišljenim/stvarnim nacionalnim heroinama koje mogu da inspirišu ne samo širu javnost, već i same autorke i izvođače, pokazuje povećanu svijest o nacionalnoj kulturi, signalizirajući promjenu koja se dogodila u kulturnom kontekstu u posljednje 2 godine. **72% navodi nacionalne heroine iz stvarnog života, uglavnom partizanke iz Drugog svjetskog rata i nacionalne kraljevske istorijske ženske**

ličnosti (kao što su Đina Vrbica, Joka Baletić, princeza Ksenija, kraljica Jelena), dok 28% navodi zapadnjačke kulturne ikone i/ili protagonististkinje bajki i animiranog filma (holivudske glumice, Pokahontas, Calamity Jane itd.)

Nacionalne heroine sada dolaze iz stvarnog života: partizanke iz Drugog svjetskog rata, vladarke, ali i protagonistkinje bajki i animiranih filmova.

Ne-filmski profesionalci navode više lokalnih/nacionalnih, izmišljenih i stvarnih heroina nego u prethodnoj istraživačkoj studiji, što ne ukazuje nužno na veću naklonost prema lokalnim/nacionalnim umjetničkim djelima, već na rodnu svijest podignutu u okviru nacionalnog kulturnog identiteta. Kada se govori o reprezentaciji ženskih likova u nacionalnim umjetničkim djelima, jaka podjela ostaje slična prethodnoj istraživačkoj studiji: skoro polovina smatra da su ženski likovi autentični, realistični, prilagođeni našoj društveno-političkoj stvarnosti („umjetnost je bez roda“; „pol nije bitan u umjetničkom delu“), dok su drugi veoma kritični prema ženskim likovima, posebno ako ih stvaraju muški umjetnici, jer su takve heroine/ženski likovi predstavljeni stereotipno, u rasponu od tranzicijskog tipa prostitutke/eskort, bimbo plavuše, okrutna femme fatale zavodnica do pokornih supruga/ćerki/sestri/majki, koje rijetko mogu da služe kao uzori za emancipaciju žene. Ukratko, takva umjetnička reprezentacija ženskog(ih) roda(-ova) reciklira dihotomski obrazac između svetice/bludnice ženskih likova, često lišen svake subjektivnosti ili sopstvene agencije.

Slično prethodnom istraživačkom upitniku, u početku je većina odgovora rodno neutralna ili rodno-brišuća, ali kako se proces odgovaranja nastavlja, odgovori postaju sve više objelodanjujući. Iako većina opisa rodne diskriminacije ostaje na nivou intimnog/subjektivnog/anegdotalnog, oni se takođe transformišu u generalizirajuće principe rodne ravnopravnosti i univerzalne prizvuke društvene pravde, uopšte.

Ilustracija: Predstava "Učene žene", Jagoš Marković, CNP

4. ŽENE U MEDIJIMA: NJIHOVO UČEŠĆE. (NE)VIDLJIVOST I KULTURALNI UTICAJ

Mediji igraju ključnu ulogu u informisanju i oblikovanju naše društvene stvarnosti, ali djeluju i kao pokretači osnaživanja žena i drugih marginalizovanih ili ranjivih društvenih grupa. Oni doprinose ostvarivanju ljudskih prava kao glasnici ili izvještači određenih javnih i političkih pitanja i akcija. **Nasuprot tome, oni mogu postati najbrža i najefikasnija sredstva za recikliranje stereotipa, predrasuda i diskriminatornih praksi.** Što je medij masovniji, to je javnost šira i njegove poruke su uticajnije. Drugim riječima, **mogu promovisati rodnu ravnopravnost kroz svoj programski koncept, ako to namjeravaju.**

Međutim, danas više nego ikada, medijski pejzaž se promijenio sa porastom društvenih medija (kao što su Twitter, Facebook, Instagram itd.), koji su, zbog masovne upotrebe, izdignuti do statusa „zvaničnih/profesionalnih medija“.

Uloga društvenih medija je veoma važna u podsticanju pseudo-individualnosti, jer jedna određena osoba/influencer može dobiti više pratilaca nego medijski konglomerat. Posebno mladi su podložni izloženosti „neznanju“ ili lažnim činjenicama, jer su društveni mediji ključni u njihovoj proizvodnji i „viralnom“ recikliranju. Dakle, svjedoci smo, u Crnoj Gori kao i drugdje, izvjesne tabloidizacije medija, svojevrsnog ubrzanog copy-paste novinarstva, lišenog profesionalnog istraživačkog novinarstva.

Nacionalni mediji, obično, reprodukuju patrijarhalni i tradicionalni diskurs roda. Oni nisu (ili odlučuju da ne budu) svjesni ljudskih i manjinskih prava i takav medijski diskurs može dovesti do slučaja rodne diskriminacije. Prenose mentalne obrasce zasnovane na stereotipima o ženama, pogledima sa predrasudama i generalno negativnom mišljenju o ženskom rodu. **Vizuelni prikazi su najčešće zasnovani na imidžu zavodljive ženske manekenke, seksualizovanog ženskog objekta ili pokorne majčinske figure.**

Vizuelni prikazi i u medijima su najčešće zasnovani na imidžu zavodljive ženske manekenke, seksualizovanog ženskog objekta ili pokorne majčinske figure.

Ovo poglavlje analizira većinu medija sa nacionalnom pokrivenošću, ali je posebno fokusiran na sljedeće medije: dnevne novine: *Pobjeda, Vijesti, Dan* i *Dnevne novine*; web portali: *Portal Analitika, Vijesti* i *CDM*; tri televizije: Javni servis *RTCG, TV Vijesti, TV A1* (kasnije preimenovana u *Adria TV*), uz praćenje društvenih mreža i komentara na web portalima. Kako postoje rijetki zvanični podaci o njihovoj javnoj recepciji (gledanost i čitanost), kriterijumi analize se koriste u skladu sa njihovom nacionalnom pokrivenošću i mejnstrim uticajem (popularnost). Mediji su praćeni tokom 2021. godine, ali detaljne studije slučaja se odnose na konkretne datume, kao što su: 8. i 9. mart 2021. i 17-19. jun 2021.

Datumi su odabrani kako bi se analizirala medijska pokrivenost Međunarodnog dana žena u nacionalnim medijima, uz uzimanje u obzir i njihove reklame ovom prilikom. Datumi u junu (17, 18. i 19.) se odnose na medijsko izvještavanje o tri dana koji su fokusirani na proteste grupe žena koje sebe nazivaju „feminističkom grupom Bogougodnice“, a koje su 18. juna planirale performans, kao umjetnički koncept satiričnih društveno-političkih protesta.

Tri dana se odnose na tri faze medijskog izvještavanja o: 1) najavi protesta, 2) samom protestu i 3) medijskom i drugom nasilju nad ženama koje je uslijedilo nakon protesta.

Ilustracija: performans "Ritam 5", Marina Abramović

Uloga medija i rodna ravnopravnost: nacionalni medijski kontekst

Mediji su, na očigledan način, pod uticajem različitih aktera i podijeljeni su, grubo rečeno, u dva bloka, odnosno na binarnu osu: 1) onih sa progresivnijim, sekularnijim i libertarijanskim stavovima o ljudskim pravima, uključujući rodnu ravnopravnost, barem na nivou diskursa, i 2) one retrogradne, konzervativne, koji promovišu i podstiču klerikalizaciju, mizoginiju, militarizaciju i hegemonističke ideje. Dok su mediji iz druge grupe prepuni eksplicitnih vijesti i tekstova koji direktno osuđuju aktivnu ulogu žena u društvu, uskraćujući njima i LGBTIQ osobama bilo kakav subjektivitet, autonomnost i nekoliko osnovnih ljudskih prava koja su uspjeli da ostvare u prethodnom periodu, mediji iz prve grupe su, takođe, prožeti mizoginim stavovima, iako na manje otvoren način.

Ovaj kratak kontekstualni opis nacionalnih medija je neophodan jer utiče na analizu diskursa rodne ravnopravnosti i rodne reprezentacije, posebno u ovom medijskom polarizovanom kontekstu. **Prikazu rodnog identiteta je dat određeni medijski prostor – a povremeno i „pravedniji“ tretman – samo ako žene i muškarci pripadaju istoj nacionalnosti/etnosu/vjeri, u kom slučaju su žene *interpelirane* (pogledajte priloženi pojmovnik, Aneks 1)²² i instrumentalizovane kao „majke sinova, vojnika i nacija“, tj. kao nacionalni označitelji, kao nosioci nacionalne ideologije, koji se bore za iste 'ideale' nacionalnosti kao i njihova 'braća', što podvlači značaj interseksionalnosti u analizi.** Dakle, kategorije nacionalnosti, religije, etničke pripadnosti i rase postaju primarne u nečijem identitetu, a ne rod/pol, osim ako žena ne pripada „neprijateljskom“ taboru. Ovakvi krajnje pristrasni tekstovi u štampanim, web i TV medijima ne uzimaju se u obzir, jer se graniče sa izražavanjem fašističkih stavova i crno-bijelih tabloidnih sadržaja (tabloid u smislu promovisanja isključivo senzacionalističkih vijesti i lažnih činjenica u verbalnom i vizuelnom sadržaju). Oni mogu predstavljati fokus i obim druge vrste istraživanja, posvećenog samo istraživanju takve vrste medija. Kulturni sadržaji u svim netabloidnim medijima se, dakle, analiziraju u smislu njihove reprezentacije i prikaza rodnih identiteta, uključujući kriterijume interseksionalnosti.

22 Althusserov pojam interpelacije kao 'umetanja' subjekta u već postojeći diskurs ističe Kaja Silverman: »Pojedinac koji je kulturalno 'pozdravljen' ili 'prozvan' istovremeno se identifikuje sa subjektom govora i zauzima njegovo ili njeno mjesto u sintaksi koja definiše tu subjektivnu poziciju. Prva od ovih operacija je imaginarna, druga simbolična», *The Subject of Semiotics*, Oxford: Oxford University Press, 1983, str. 219

Upotreba rodno osjetljivog jezika predstavlja veliki izazov u medijima (uprkos zakonima i posljedičnim kaznama), jer medijski jezik omalovažava titule žena tako što im se obraća u muškom („generičkom“) rodu kao normi. Neki mediji dosljednije koriste rodno osjetljiv jezik, neki ga koriste manje. Većina medija nema problem da upotrebljava riječi poput „učiteljica, njegovateljica, plesačica, kuvarica, spremačica, konobarica, nastavnica, vaspitačica, čistačica“ itd., ali imaju problem kada moraju dodijeliti stručna zvanja za ženski rod, kao što su: profesorka, antropologinja, hirurginja, fizičarka, naučnica, rediteljka, spisateljica, sutkinja, mikrobiologinja, prevoditeljka, urednica itd., tj. sve one profesije u kojima su nekada dominirali muškarci i gdje su žene bile rijetke. Muške profesije su veoma afirmisane i hvaljene, dok se ženske titule obično zanemaruju ili se vezuju za profesije muževa, očeva, braće ili sinova. To implicira da se žene i dalje prikazuju kao vlasništvo svojih očeva ili muževa, oscilirajući kao transfer između starijeg i mlađeg patrijarha, kao njegova vrijednost koju treba posjedovati, instrumentalizovati i koristiti u skladu sa muškim potrebama.

Upotreba rodno osjetljivog jezika u medijima i dalje predstavlja veliki izazov jer medijski jezik omalovažava titule žena tako što im se obraća u muškom („generičkom“) rodu

Većina medija u Crnoj Gori (tradicionalnih i novih) i dalje koristi riječ „dama“ kada se obraća ženama u bilo kom životnom ili profesionalnom poduhvatu, a posebno da čestita ženama „njihov dan“ 8. mart, rođendane, Sveti Valentin, ali nikada na Dan majki (prema njihovim standardima, majke ne mogu biti majke i dame istovremeno). Važno je napomenuti da isti termin koriste i žene kada se obraćaju drugim ženama, bilo u službenom obraćanju ili u privatnoj komunikaciji. Ovo naglašava potrebu za više diskusija o prisvajanju patrijarhalnih obrazaca i diskursa, kako od strane muškaraca tako i od strane žena.

Ilustracija: umjetnica, muzičarka, operna pjevačica Olivera Tičević

Treba napomenuti da se mnoge profesionalne i žene iz javnog života, takođe, opredjeljuju za muške titule, birajući da ostanu muško/univerzalno rodno-neobilježene i ne da afirmišu svoju rodnu specifičnost, prisvajajući tako heteronormativnu mušku „univerzalnu“ matricu. Po analogiji, one prisvajaju i reprodukuju patrijarhalne stereotipe. Prema patrijarhalnim diktatima, žene se osjećaju manje profesionalno i sposobno ako otkriju da su i žene. Takvi izbori potvrđuju gore navedene nalaze istraživanja o percepciji žena o feminizmu i rodu. Neki ženski primjeri pominju „žene heroje (ne heroine) kao oslonac svakog crnogorskog domaćinstva“. Takve crnogorske heroine su itekako svjesne uloge žene u porodici i društvu, ali dok hvale izdržljivost i stoicizam Crnogorki, one zapravo oponašaju govor svojih djedova, očeva, muževa, braće itd. Mnoge zapadne ženske ikone u kulturi se, takođe, opredjeljuju za muške titule, tako da to nije tipično samo ovdje (npr. neke zapadne glumice biraju da se nazivaju „glumci“ umjesto „glumice“).

Dosadašnje medijske istraživačke studije, poput „Rodnog ogledala“ novinarku Duške Pejović, zaključuju da „društvo i kultura normalizuju seksualno/rodno nasilje, jer ga žene rijetko doživljavaju kao takvo ili ga rijetko osuđuju, jer takvo ponašanje čini dio kulture; čak se smatra i poželjnim“.²³

Nacionalne televizije rijetko imaju sopstvene produkcijske programe, iako se to poboljšava sa dolaskom novih filmski/TV obrazovanim generacijama. Oni pokazuju nedosljednu upotrebu rodno-osjetljivog jezika, čak i tokom svojih informativnih programa u udarnom terminu. **Jutarnje/popodnevne programe obično vode novinarke, koje rijetko pokazuju rodnu osviještenost.** Ponekad postoje pozitivni primjeri promocije rodne ravnopravnosti, ali oni ostaju na površinskom nivou. Stoga, iako bi implicitan cilj programa mogao biti da promovise rodnu ravnopravnost, on u ovom aspektu ne uspijeva u potpunosti. Uloga javnih servisa je, posebno, ključna kako bi služili kao uzor za oblikovanje društvene stvarnosti, jer su očekivanja građana veća, pošto oni to plaćaju.

Jutarnje/popodnevne programe obično vode novinarke, koje rijetko pokazuju rodnu osviještenost.

Njihove (rodne i druge) diskriminatorne prakse su izložene strožijem nadzoru i oštrijoj kritici građana, zbog čega moraju da obrate veću pažnju na programske sadržaje, kako one koji se emituju uživo i one koji su unaprijed snimljeni, zatim i na teme i goste emisije, bilo da se one emituju uživo ili su unaprijed snimljene. Stoga je neprihvatljivo emitovati izjave na nacionalnom javnom servisu kao na pr. „žene su nastale od Adamovog rebra“ i slično, posebno kao dio čestitanja 8. marta ženama, citirane u udarnom TV dnevniku ili neposredno poslije.

Sve televizije su sklonije prikazivanju reklama koje prikazuju fotografije ili video zapise sa ženama koje se poslušno povinuju kulturnim imperativima komercijalnih „standarda ljepote“, čak i ako se reklame mogu primjeniti i na muškarce. Često, ako se oglas odnosi na zdravlje, a ne na estetski problem (kao što je „OX noge“ prisutne kod oba pola), samo žene se prikazuju kao da imaju ovaj „problem“ („estetski nedostatak“). **U većini reklama za prevenciju/liječenje Covida-19 i skoro svim reklamama koje se tiču zdravlja (osim za Viagra i prostatu), prikazana su ženska lica i tijela, što implicira da su one, zapravo, glavna ciljna publika za reklame.** Takva politika u prvi plan stavlja stereotipni heteronormativni sadržaj i predrasudu da se reklame gledaju uglavnom zbog vizuelnog prikaza žene.

U raznim programima (informativnim, kulturnim, obrazovnim itd.), TV kamere različito snimaju žene i muškarce, fokusirajući se na različite djelove ženskog tijela, najčešće do detalja.

²³ <https://dokumen.tips/documents/rodno-ogledalo-medija-u-crnoj-gori-unorgme-ogledalo-medija-u-projekat-finansira.html?page=2> i <https://dpncg.me/aktuelnosti/istrazivanje/416-polozaj-novinarke-u-crnogorskim-medijima>

Najpopularnije TV emisije su one koje imaju debate sa politički suprotstavljenim gostima. To su tok-šou emisije „Argumenti“ na RTCG-u i „Načisto“ na TV *Vijesti*. Obje emisije moderiraju muškarci. Imaju rijetke gošće, u skladu sa aktuelnom političkom rodnom distribucijom u zemlji i manjim procentom zastupljenosti žena nego u prethodnom periodu.²⁴

U toku dvije godine (od septembra 2020. godine do januara 2022. godine), od 85 emisija, *Načisto* je ugodila ukupno 34 žene nasuprot 180 muškaraca: 43 emisije u 2020. sa 21 gošće u 16 emisija; 42 emisije u 2021. sa 13 žena u 12 emisija (u skladu sa dostupnošću na youtube kanalu). Ovo pokazuje da žene čine manje od petine gostiju, a istovremeno signalizira pad broja gošći u 2021. u odnosu na 2020.²⁵ U emisiji RTCG *Argumenti* (od septembra 2020. do januara 2022.) sa 60 emitovanja učestvovalo je 118 muškaraca i 23 žene, koje, takođe, čine petinu gostiju.

Jedna od najpopularnijih/najgledanijih TV emisija bio je i „Dvogled“ (u udarnom terminu nedjeljom uveče), koju je vodila i moderirala novinarka, u koju poziva dva gosta/gošće suprotstavljenih ili različitih politika/ideologija. To je rijedak pozitivan primer visoko profesionalnog novinarstva, koje u svakoj emisiji daje prednost demokratskim društvenim vrijednostima, multikulturalizmu, sekularizmu i rodnoj ravnopravnosti. Emisija je trajala od februara 2021. do kraja juna 2021. godine i od 34 gosta, njih 13 su bile žene, što je najveće učešće žena u jednoj emisiji.

Objektivizacija žena je posebno primjetna na televiziji jer TV kamere različito snimaju žene i muškarce, fokusirajući se na različite djelove ženskog tijela, najčešće do detalja.

Ilustracija: RTCG „Argumenti“ - prisustvo žena u talk show emisijama

²⁴ Vidjeti istraživanje o rodnoj ravnopravnosti u medijima autorke Duške Pejović, <http://www.gendermontenegro.com/documents/402/rodno-ogledalo-medija.pdf>

²⁵ https://www.youtube.com/playlist?list=PLR5bmsffeVNVknL_zlxLxrAs6kl_Uqb7T.

Međunarodni Dan Žena: povratak rodnoj (ne)ravnopravnosti?

Svi mediji na naslovnim stranicama i u naslovima daju prioritet političkim tenzijama u Parlamentu i Covid-19 krizi. Međunarodni Dan žena 8. mart obilježen je, međutim, tekstovima u većini medija, što više ukazuje na socijalističko nasljeđe Jugoslavije, nego na novu tradiciju (post)tranzicionih društava.

Dnevnik *Pobjeda* (i u štampanom i u onlajn izdanju) ovom datumu posvećuje mnoge naslove, kao što su „Položaj žena se nije bitno promjenio“ (potpisala redakcija Pobjede), „Žene su i dalje u podređenom položaju“, video koji dokumentuje prve glasove žena, citate političara koji čestitaju ženama „njihov dan“ i aktivistkinja nevladinih organizacija koje pozivaju Vladu da preduzme odlučniju akciju u suzbijanju mizoginije i diskriminacije.

Svi tekstovi su izrazito kritični prema trenutnom stanju rodne ravnopravnosti. Neki od njih ističu da i dalje ima mnogo seksističkih i mizoginih napada, uz političku opasku da je od 81 poslanika samo 20 žena, ističući da to predstavlja pad u odnosu na prethodni politički period i signalizirajući da tradicionalno crnogorsko društvo i dalje ne prihvata žene kao donosiocice odluka. Formulacije su deklarativne, bez elaboriranja kontekstualnih uzroka koji dovode do takve situacije. **Ali, vizuelni prikazi naslovne fotografije koja prati tekst prikazuje salu za sastanke sa ženom na čelu stola koja stoji i, očigledno, šefuje timom okolo: ona je lijepa i obučena u usku seksi haljinu bez rukava, koja više podsjeća na koktel zabavu, nego na poslovni ambijent.** Pored toga, na staklenoj ogledalskoj površini stola nalazi se i odraz žene, što ukazuje na sliku njene rukovodilačke moći, aludirajući na narcizam, a samim tim i na „kaznu“ koja može da zadesi moćnu ženu. **Dakle, postoji ogroman nesklad u poruci verbalnog i vizuelnog narativa, koji reciklira stereotipni muški (arhetipski/kastracijski) strah od žene na čelu organizacije – koja „šefuje muškim kolegama“.**²⁶

U članku se, takođe, citira tvrdnja jedne političarke da u tradicionalnom i patrijarhalnom društvu Crne Gore i dalje nedostaje žena donosioca odluka. Slične riječi ponavlja i druga žena, predstavница majki s naknadama, dodajući da je od 1965. godine (godine njenog rođenja, kako navodi) samo jedna žena bila predsjednica Parlamenta, a da je sada, poslije toliko vremena, samo jedna žena potpredsjednica. Ona poziva na veće prisustvo žena koje donose odluke i apeluje protiv rodno zasnovanog nasilja.

Ona, međutim, dodaje i izjave o značaju majčinstva, da „nigdje u svijetu žene, majke i djeca nijesu nezaštićeniji nego u Crnoj Gori, majke koje su obogatile Crnu Goru sa preko 100.000 ljudi“ i ističe ulogu majki koje rađaju djecu, „bez kojih nema napretka ni u jednoj državi u svijetu“. Nakon formalno izrečenih zahtjeva za rodnu ravnopravnost, ona pribjegava konzervativnom heteronormativnom recikliranju matrice muških donosioca odluka, slaveći majčinstvo kao primarnu i vjerovatno jedinu ulogu žene.²⁷

Vijesti, takođe, daju mnogo tekstova o pravima žena povodom 8. marta, fokusirajući se na temu u nekoliko rubrika: Društvo (vijesti o osmomartovskim događajima, isti sadržaj kao i u drugim medijima), Svijet (prevod teksta univerzitetske profesorke iz SAD o značaju obrazovanja mladih djevojaka), Forum (dva teksta renomiranih domaćih muških publicista) i Kultura, sa centralnim dugim intervjuom sa umjetnicama u potpisu novinarke.

²⁶ <https://www.pobjeda.me/clanak/polozej-zena-nije-se-znacajnije-popravio>

²⁷ The following links refer to the mentioned articles, in the order in which they are described:

<https://www.pobjeda.me/clanak/gdje-su-i-kada-zene-dobile-pravo-glasa-video>

<https://www.pobjeda.me/clanak/becic-veliki-doprinos-zena-u-antifasistickoj-borbi-i-izgradnji-drustva>

<https://www.pobjeda.me/clanak/czl-vlada-odlucno-da-se-suprotstavi-diskriminaciji-i-mizoginiji>

Vizuelne i narativne poruke u medijima su vrlo često u neskladu.

Ovaj tekst intervjuja pod nazivom „Iskorak teško napraviti dok institucije ne stanu iza umjetnica“) je pozitivan primjer koji čini umjetnice vidljivijim u javnom prostoru. Pitanja u fokusu se odnose na marginalizaciju žena, diskriminaciju i nevidljivost u javnoj sferi, istrajavanje na patrijarhalnim i tradicionalnim vrijednostima, težak i opterećujući položaj umjetnica u Crnoj Gori. Sve intervjuisane žene izražavaju žaljenje zbog nepovoljne situacije u kojoj se nalaze kao kulturne radnice i umjetnice, zanemarene od državnih institucija kulture, ističu slabu vidljivost žena na crnogorskoj kulturnoj sceni, u kojoj dominiraju muškarci.

U uvodu, sama novinarka ističe potrebu za redovnim razgovorima, a ne samo na „važne datume za žene“. U tekstu su fotografije svih intervjuisanih žena u različitim pozama: tokom osmomartovske šetnje, krupni planovi, opuštene položaji u prirodi itd.²⁸

Dnevnik *Dan* takođe objavljuje tekst sličnog sadržaja kao *Pobjeda* i drugi mediji (citirajući iste žene kao gore). **Dok im je naslov „Samo 20 poslanica“, podnaslov je „Položaj pripadnica ljepšeg pola u društvu sve lošiji“.** Oni su, generalno, pažljiviji prema upotrebi rodno osjetljivog jezika i od *Vijesti* i *Pobjede*, ali koriste tradicionalni patrijarhalni stereotip „ljepši pol“ koji je varijacija na „nježniji/slabiji pol“.²⁹

Drugi tekst u *Danu* povodom 8. marta je promocija niza događaja pod nazivom „Nedjelja žena“ u organizaciji Narodne biblioteke. Brojne učesnice u okviru programa (sociologinje, učiteljice, umjetnice, istoričarke umjetnosti, menadžerke i PR stručnjakinje) govore o temama od značaja za rodnu ravnopravnost i ženska prava. Vijest prenose i drugi mediji, ali *Dan* im daje dovoljno prostora i koristi rodno osjetljiv jezik. Međutim, *Dan* uglavnom sadrži fotografije publike, manje žena koje govore.

Ovaj nesklad između verbalne i vizuelne informacije je primjer konfuznih poruka koje medij može poslati čitaocima i javnosti. *Dan*, takođe, objavljuje viceve na svojoj naslovnoj strani, koji sadrže mnoge kulturne i društvene stereotipe o ženama (vicevi o „plavušama“ itd.).³⁰

Slično je medijski pokriven i 8. mart 2022. godine, sa tekstovima o lošem stanju u rodnoj ravnopravnosti, ali nakon 3 jeziva femicida u samo nekoliko mjeseci u Crnoj Gori, naslovi su pojačani učestalim riječima: „patrijarhat, mizoginija, femicidi, solidarnost“ (uglavnom citirajući prijedloge NVO-a fokusiranih na rodno pitanje), sadrže kritiku niskih kazni za počinioce nasilnih zločina, posvećuju više prostora za intervju sa ženama, kao u *Pobjedi*.³¹

U *Vijestima* ima sličnih naslova i kratkih tekstova, pojačanih nedavnim događajima nasilja nad ženama.³² Posljednji kratki članak slavi žene u vojsci, jer „one ruše rodne stereotipe“. ³³ Poseban fokus stavljen je na kampanju „Primjeri ženstva i junaštva“, koja je posvećena promociji istaknutih žena crnogorske istorije.³⁴

28 <https://www.vijesti.me/kultura/518927/iskorak-tesko-napraviti-dok-institucije-ne-stanu-iza-umjetnica>

29 <https://old.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Drustvo&clanak=783022&datum=2021-03-08>

30 <https://old.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Kultura&clanak=783108&datum=2021-03-08>
<https://montenegrina.net/fokus/narodna-biblioteka-radosav-ljumovic-odrzana-diskusija-na-temu-zene-u-kulturi/> i <https://www.aktuelno.me/crna-gora/kultura-je-zenskoga-roda/>

31 <https://www.pobjeda.me/clanak/kvir-montenegro-solidarno-protiv-patrijarhata-mizoginije-i-femicida>,
<https://www.pobjeda.me/clanak/niske-kazne-podsticaj-za-nasilnike>,
<https://www.pobjeda.me/clanak/muskarci-i-dalje-dominiraju-na-pozicijama-odlucivanja>
<https://www.pobjeda.me/clanak/muskarci-i-dalje-dominiraju-na-pozicijama-odlucivanja>

32 <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/594005/meridian-za-8-mart-poklonima-iznenadio-porodilje-sirom-regiona-promo>,
<https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/593971/sindikat-zzzcg-mek-odrijesio-kesu-za-svoje-zaposlene-a-stisnuo-za-nase-koleginice>,
<https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/593782/crnogorke-u-zacaranom-krugu-femicida-mobinga-i-diskriminacije>

33 <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/593756/ministarstvo-odbrane-ponosni-smo-na-pripadnice-vojske-crne-gore-njihovu-profesionalnost-hrabrost-i-odlucnost>

34 <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/593443/kampanja-posvecena-promociji-istaknutih-zena-iz-crnogorske-i-istorije-eu>

Dan takođe, sadrži tekstove o rodnoj ravnopravnosti i pravima žena, s fokusom na žene sa hendikepom³⁵ i novinski članak o ženama koje slave 8. mart u jeku rata u Ukrajini.³⁶

Javni servis, takođe, šalje poruke rodne diskriminacije, poput „Srećan Međunarodni Dan žena svim ženama, jer su nastale od Adamovog rebra“ u udarnoj reportažnoj emisiji (u 20h) ili sadrži posebne najave, tokom njihovog udarnog informativnog programa (19h30), novih emisija sa unaprijed snimljenim reportažama o „ugovorenim brakovima između starijih i usamljenih Crnogoraca i djevojaka iz susjednih zemalja, koje mogu da peru, kuvaju i čiste za njih“ – sve na isti dan - 8. marta. Njihove poruke rodne diskriminacije/nasilja pojačane su odsustvom bilo kakve kritičke analize činjenice da one žene „koje mogu da peru, kuvaju i čiste za svoje nove muževe“ ne govore lokalni jezik i ne mogu se verbalno izraziti na jasan način, čime se ponavlja stereotip učutkane podređene žene.

Televizija *Vijesti*, takođe, reciklira mnoge rodne stereotipe u svojim udarnim terminima, bilo kroz odsustvo rodno osjetljivog jezika ili kroz humoristične skečeve koji imitiraju muške političare, koji šalju poruke ismijavanja, degradacije i potčinjavanja žena.

35 <https://www.dan.co.me/vijesti/povodi/osmi-mart-u-svjetlu-prava-zena-sa-invaliditetom-5110202>
<https://www.dan.co.me/sport/ostali-sportovi/ivan-vukovic-ugostio-mariju-od-glavnog-grada-5-000-eura-5078422>,
<https://www.dan.co.me/podgoricom/siroke-ruke-kad-je-iz-narodne-kase-cedis-za-8-mart-castio-po-200-a-deponija-po-100-eura-5112087>, <https://www.dan.co.me/vijesti/drustvo/sindikato-prosvjete-cestitao-8-mart-zena-nisu-same-5110065>

36 <https://www.dan.co.me/globus/svijet/ukrajina-evo-kako-je-prosao-8-mart-u-jeku-sukoba-5110357>

Reklame na Međunarodni Dan Žena: pokloni za "dame"

Na formalnom nivou, većina članaka slavi oslobođenje žena, rodnu ravnopravnost i ukazuje na potrebu borbe protiv diskriminacije. Međutim, pored ovih tekstova, postoje reklamirani pokloni namijenjeni ženama sugerišući im kako da proslave „svoj dan“. **Pokloni i prijedlozi uključuju: 20% popusta na tretman u kozmetičkom salonu, estetsku hirurgiju, večeru za dvoje itd, prisvajajući i replicirajući kapitalistički konzumeristički diskurs Svetog Valentina, zaboravljajući tako pravo značenje 8. marta za ravnopravnost žena.**

Obilježavanje Osmog marta i dalje je pod velom kontradiktornosti budući da se u javnom diskursu mogu naći čestitke upućene „damama“, „ljepšem polu“ i „nježnijem polu“.

Postoji kratak prilog o zalaganju nikšićke turističke organizacije koja poklanja jednu ružu i kovertu sa razglednicama nikšićkih motiva, „rad grupe naših građana, za koji smo smatrali da je lijep način da se obilježi Dan žena“. U ovoj fazi nije jasno da li su poklone izrađivale sugrađani ili sugrađanke, ali se dalje u tekstu pominje djelo „ruku naših sugrađanki“, što znači da je dio ovog poklona čine žene.

Ovo bi mogao biti pozitivan članak o promociji ženskog preduzetništva i davanju šanse ženama za zapošljavanje, ali, **direktor lokalne TO izjavljuje da su „na ovaj način htjeli da poklone pažnju nježnijem polu i na neki način uljepšaju dan sugrađankama“.**

U istoj rečenici kombinuje upotrebu stereotipnog „nježniji pol“ i rodno osjetljivog „naše sugrađanke“. Ovako pomiješane/zbunjujuće/ambivalentne poruke dominiraju svim medijima u Crnoj Gori. ³⁷

Ova dihotomija je simptomatična za podjelu patrijarhalno/moderno koja postoji u crnogorskom društvu već duže vrijeme. Govornik je svjestan rodno osjetljivog jezika i koristi odgovarajuću riječ „sugrađanke“, ali poručuje da su za njega žene i dalje „nježniji pol“, jer to predstavlja ono što je on sam bio naučen da kaže i ono što čitavog života sluša od svojih starijih, medija i javnog diskursa, uopšte. **Ovakva rodna neosvijješćenost ukazuje ne samo na duboko ukorijenjene stereotipe, patrijarhalnu tradiciju i lični konflikt između nametnutih društvenih normi i unutrašnjih težnji kod tradicionalnog muškarca (i kod žene po prisvajanju patrijarhalne matrice), već ukazuje i na potrebu edukacije medijskih kadrova i novinara o rodnoj ravnopravnosti.**

Dan sadrži dodatne rubrike pored uobičajenih (Kultura, Politika, Zabava itd.), kao što su: *Crna Gora, Srbija, Vjera*, a potonja je podijeljena na „Pravoslavlje, Katoliicizam, Islam, Judaizam“. Ali na istoj stranici, rubrika *Vjera* sadrži fotografiju polugole žene u kupaćem kostimu raširenih nogu na plaži. (npr. reklama za kupaće kostime), što je još jedan primjer miješanih/zbunjujućih poruka koje šalje ovaj medij u kojima se promovišu hrišćanska čednost i puritanizam, s jedne strane, i pornografska ženska golotinja, s druge, u isto vreme i na istoj strani.

Drugi primjeri reklama koje ciljaju žene (2021.):

Vijesti: Pored pozitivnih tekstova o ženskim pravima, tu su i reklame sa novim „rješenjima za bore i tijelo bez celulita“ (džingl: „ima žena koje nemaju celulit, od sada nemam ni ja!“), koje promovišu samo fizičku „ljepotu“ žena i žestoku konkurenciju među ženama.

³⁷ <https://www.pobjeda.me/clanak/osmomartovski-poklon-za-citateljke-pobjede-popust-20-odsto-u-salonu-ljepote-nola>
<https://www.pobjeda.me/clanak/vecera-za-dvoje-8-marta>,
<https://www.pobjeda.me/clanak/po-ruza-i-razglednica-za-niksicanke>

Na fotografiji je mlada lijepa žena, ali njena ljepota nije dovoljna, pa očajnički traži još estetskih operacija i još tableta brze ljepote za gutanje, u skladu sa kapitalističko-konzumeristilkim diskursom, koji samo donosi profit muškim korporacijama i čini malo za oslobođenje žena.

U radio medijima: „**Ratka kartica**“ promoviraju kredit na rate. Ideja reklame se zasniva na uobičajenom lokalnom ženskom imenu „**Ratka**“, koje, pretvoreno u bankarski jezik, postaje „**rata/ratka**“. Ovo je primjer ne samo rodno neosjetljive reklame, to je i ogromna uvreda za sve žene, koje se doživljavaju kao rate, fragmentirani identiteti i paketi koji dolaze u porcijama finansijskih diktata, kako promoviraju diskurs banaka.

Druga reklama promovira „**Lijek od cinka namijenjen svim majkama**“. Ali nas reklama uči diskriminaciji „**različitih tipova majki**“. „**Postoje inteligentne majke i mudre majke. Inteligentne majke previše oblače svoju djecu (slijedi karikatura majki koje svoju djecu oblače duplim džemperima, duplim jaknama, duplim čarapama, duplim šalovima itd.). Ali mudre majke znaju šta je njihovoj djeci potrebno: potrebna im je direktna pilula cinka da bi spriječila prehladu**“. Ova reklama se emituje par godina i iako može da zvuči „zabavno“ sa kategorizacijom tipova majki u lokalnom tradicionalnom miljeu, ona ne samo da snaži patrijarhalne vrijednosti i perpetuira rodne stereotipe, već i karikira i degradira ulogu majki.

Ilustracije: reklame banaka u Crnoj Gori

2022. godine, zajedno sa člancima koji slave rodnu ravnopravnost i promovišu borbu protiv rodne diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja, mnoge reklame promovišu programe mršavljenja za žene, glorifikujući imperativ komercijalnih „standarda ljepote“. Pored toga, *Pobjeda* i *Vijesti* reklamiraju isti poklon za žene 8. marta.³⁸

Studija slučaja: performans *Bogougodnica* i nasilje nad ženama

Od 10. do 19. juna 2021. u svim medijima u Crnoj Gori (i regionu) dominiraju vijesti o kontroverznom filmu „Crna Gora: podijeljena zemlja“ određenog nouveau filmskog autora. Film pripada sferi čiste propagande, predstavljajući samo jednostrane nacionalne stavove i mnoge lažne ili iskrivljene činjenice regionalne istorije. Film je vidjelo više hiljada gledalaca u Srbiji, a nacionalna premijera u Crnoj Gori zakazana je za 18. jun. Jedini multipleks bioskop u Podgorici, odbio je da ga prikazuje u svojim bioskopima, zaključivši da nije umjetničko djelo koje zaslužuje da se prikazuje u bioskopima. S obzirom na to da je film vatreno podržavala i promovisala Srpska pravoslavna crkva, mnoge crkve u Crnoj Gori su otvorile svoja vrata kako bi postale novi „bioskopski prostori“ isključivo za ovaj film.³⁹ Pojedini građani Crne Gore su javno ispoljili proteste, tvrdeći da bi promocija takvog „filma“ ugrozila njihov kulturni, nacionalni, etnički i vjerski identitet. Najglasnija među demonstrantima bila je novoformirana neformalna grupa žena, koje sebe nazivaju „feminističkom grupom istinskih vjernica Bogougodnice“.

Umjetnost performansa nije jednostavno definisati, **ali se obično odnosi na umjetnička djela nastala kroz aktivnosti koje izvodi umjetnik/ca i/ili drugi učesnici, koristeći tijelo kao primarni medij i konceptualno sredstvo.** Umjetnički performans može biti uživo ili snimljen, spontan ili rađen po scenariju. Zbog prisustva tijela kao primarnog medija, javne nastupe su, posebno, koristile žene od 1960-ih (u SAD-u i širom svijeta) naovamo, kako bi se borile za ženska ljudska prava, pravo da se ženski glas čuje i za veću vidljivost umjetnica (kao što su Marina Abramović i Yoko Ono, ali i mnoge druge filmske/video/vizuelne/konceptualne umjetnice). **Žene učesnice umjetničkih performansa pomogle su u oblikovanju ove umjetničke forme/medija, čineći je efikasnim i popularnim načinom borbe protiv rodne diskriminacije.** U stvari, sam rodni identitet je „performativni čin“, kako ga opisuje monumentalno i revolucionarno djelo Judith Butler *Rodne nevolje (Gender trouble)*.⁴⁰ Kao takva umjetnička forma, performans često uključuje i elemente satire i/ili parodije.

Upravo to radi „feministička grupa Bogoudnice“: kombinujući satiričnu umjetnost i ulični društveni protest, one postaju javno vidljivi ženski identiteti, čiji se ženski glas javno čuje kroz društveni bunt i čin političkog protesta, kao eho ranog feminističkog postulata: „lično je političko, a političko je lično“.

Bogoudnice su planirale performans 18. juna u 20h, prije zakazane projekcije filma (u 21h) ispred pravoslavnog hrama Vaskrsenja Hristovog, najvećeg pravoslavnog hrama u Podgorici: žene nijemo stoje, obučene u dugim suknjama, sa glavama prekrivenim maramama, kako bi demonstrirale „svoje nezadovoljstvo i očaj zbog iskrivljenih hrišćanskih vjerovanja koje izražava Srpska pravoslavna crkva“, što, po njima, obeshrabruje i podriva položaj i status vjernica. „Cilj okupljanja je da Bogougodnice jasno poruče da Srpska pravoslavna crkva treba istinske vjernike a ne licemjere, nasilnike, srebroljupce, nacionaliste, karijeriste i ženomrsce. Žene

38 <https://www.vijesti.me/vijesti/m-tech/593328/akcija-kompanije-mtel-povodom-dana-zena>
<https://www.pobjeda.me/clanak/mtel-poklanja-8gb-interneta-za-8-mart>

39 Nije, međutim, prvi put da je film prikazan u crkvi u Crnoj Gori; već godinama, afirmisani jugoslovenski i bosansko-hercegovački reditelj Emir Kusturica je, zajedno sa ruskim proslavljenim filmskim autorom Nikitom Mihalkovim, organizovao mini „filmski festival“ u manastiru Ostrog, prikazujući dokumentarne filmove, sa pravoslavnom vjesrkom tematikom i uglavnom iz Rusije, i sa ruskim filmskim gostima. Manifestacija koja je počinjala 12. maja – povodom proslavljanja Dana Svetog Vasilija Ostroškog, čije ime manastir nosi – i trajala je nekoliko dana, privukla je brojne pravoslavne hrišćane iz Crne Gore, Srbije, Hercegovine i okruženja. Osim klerikalne publikacije i radija *Svetigora*, koji su posvećeno pratili festival, rijetki mejnstrim nacionalni mediji su zabilježili događaj. Ali postoji ovo medijsko izvještavanje: <https://www.blic.rs/kultura/vesti/filmovi-u-ostrogu-mihalkov-i-kusturica-na-festivalu-pravoslavnog-filma-u-crnoj-gori/w5reqhx>

40 Butler, Judith *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge, 1990

i muškarci u pravoslavlju treba da su ravnopravni. Glas žena treba da se čuje a episkopi ne smiju da ćute.⁴¹ Jasno je da je takav koncept performansa, po definiciji, prožet elementima parodije.

Ovaj protest, redovno najavljen i registrovan u policiji, izazvao je najbrutalnije izlive verbalnog nasilja grupe koja se okupila ispred crkve da pogleda film, a svi su bili muškarci – to dokazuju mnogi video snimci. Policija je morala da zaštiti žene (grupu od 12 žena) od pokušaja fizičkog nasilja, uz prijetnje koje su se nastavile dugo nakon završetka protesta. **Tokom protesta/performansa vikali su na njih, nazivali ih nepristojnim imenima, prijetili da će biti ubijene ili silovane ili oboje, uz psovke („vještice, klošarke, bule, monstumi, poremećene lude žene, kurve, sramota za pravoslavnu crkvu , društveno smeće, uličarke itd.). Žene ove grupe, posebno predvodnica, takođe su sve dobijale onlajn prijetnje nasiljem, pa čak i smrću.**⁴²

Pobjeda (štampana i onlajn) pomno prati dešavanja i detaljno izvještava o njima, pozivajući se na riječi predvodnice *Bogougodnica*, koja muškarce optužuje za agresivnost, vulgarnost i nasilnost. Ona takođe dodaje da će žena biti „na mjestu đe joj se prohtije da bude“⁴³

Dan ignoriše protest žena i nasilje koje je demonstrirano nad njima i, umjesto toga, fokusira se samo na promociju filma u mnogim člancima i najavama, u skladu sa njihovom uređivačkom politikom.⁴⁴

Vijesti, takođe, daju mnogo najava i članaka koji promovišu film, bez ikakvog kritičkog stava i samo jednom pominju nastup *Bogougodnica*, kao sporednu informaciju, ne fokusirajući se na nasilje, stres i traume koje su žene pretrpjele. U usamljenoj rečenici u kojoj se pominju žene kaže se: „Predstavnice feminističke grupe „Bogoudnice“ okupile su se na Bulevaru Džordža Vašingtona i istakle da dižu glas protiv politizacije crkve, mržnje i projekcije filma . **U cijelom tekstu, oni protest žena nazivaju „grupom demonstranata“ i „grupom građana“ – sve u muškom rodu. „Ispred crkvenog Hrama okupili su se građani koji protestuju i podržavaju projekciju filma“. Ne fokusiraju se na žene, već samo na muškarce koji su bili u blizini. Oni navode da je neke od ovih muškaraca uhapsila policija, ne objašnjavajući na osnovu čega i šta su uradili da bi bili uhapšeni.**⁴⁵

U ovom tekstu *Vijesti* ponovo ignorišu žensku inicijativu i proteste građana protiv prikazivanja filmova širom Crne Gore nazivaju „političkom opozicijom koja pokušava da spriječi premijeru filma“.⁴⁶

Ovakvi medijski napadi na ženski subjektivitet, oslobođenje i pacifizam, odsustvom ili selektivnim prisustvom izvještavanja, predstavljaju čin nasilja nad ženama, posebno pacifistkinjama iz kulturne sfere.

Nakon ova dva događaja, verbalno nasilje nad i prijetnje Bogougodnicama nastavljeno je nedjeljama, u nekim slučajevima, čak i mjesecima, posebno na veb portalima i društvenim mrežama. Neke muške fejsbuk grupe su takođe javno promovisale ulično nasilje i linč žena, pozivajući sveštenike/predstavnike crkve da ih kazne „kako treba“. („vještice, klošarke, poremećene lude žene, kurve, bruka za pravoslavnu crkvu, društveno smeće, pacovsko sranje, oni su najveća devijacija društva i treba ih linčovati, zlo koje treba eliminisati, ponavljačice, uličarke, treba ih sve silovati i na lomaču spalit“ itd.)

41 <https://www.portalanalitika.me/clanak/bogougodnice-ustaju>

42 <https://www.portalanalitika.me/clanak/bogougodnice-ustaju>
<https://www.portalanalitika.me/clanak/boguugodnice-ne-odustaju-od-javnog-okupljanja-muskaricam-u-spc-se-ne-moze-vjerovati>

43 <https://www.pobjeda.me/clanak/bogoudnice>

44 <https://dan.co.me/vijesti/drustvo/promocija-u-hramu-malagurski-film-posvetio-mitropolitu-amfilohiju-5072114>
<https://dan.co.me/vijesti/politika/odbornik-dps-a-optuzuje-hram-sluzi-cetnickim-vojvodama-da-slave-velikosrpski-hegemonizam-5072149>
<https://dan.co.me/vijesti/drustvo/vecliko-interesovanje-za-film-borisa-magaurskog-u-niksic-u-5072195>

45 <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/549319/ograda-i-kordon-policije-ispred-hrama-privedena-jedna-osoba>

46 <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/548351/opozicija-pokusava-da-sprijeci-premijeru-filma-malagurskog-i-u-niksicu-nastavak-hapsenja-drugacijeg-misljenja>

Ovi primjeri oličavaju ekstremni govor mržnje i mizoginije. Krajnji cilj nije muški etnički/nacionalni pandan, već žena iz „suprotstavljene“ nacije/etnosa/vjeroispovesti i svih ostalih manjinskih/ranjivih grupa: seksualne/rodne, etničke/nacionalne/vjerske, osobe sa invaliditetom, imigranti – *dupla drugost*. Takve ekstremno mizogine muške grupe sada preokreću svoje (lažne) „religiozne žrtvene“ uloge na one koje smatraju podređenima i onima koje treba potčiniti, ismijati, degradirati i uništiti: uglavnom žene i sve druge marginalizovane društvene grupe/manjine .

Ovakvi verbalni izrazi u društvenim i onlajn medijima su direktni primjeri mizoginije i nasilja usmjerenog protiv žena. Oni proizilaze iz patrijarhalne reakcije protiv ženskih ljudskih prava, u kombinaciji sa ekstremno desnim i militantnim tendencijama da se žene objektiviziraju i komodificiraju, da se sve instrumentalizuju ili učutkaju, kao „drugost“, uključujući i druge ranjive društvene, rodne i etničke manjinske grupe kao „drugost i dupla drugost“ – od norme.

Nasilja protiv žena: od verbalne diskriminacije do karikatura i femicida

Žene predstavljaju metu duboko ukorijenjenih stereotipa i predrasuda onlajn nasilja, koji podstiču društvenu, kulturnu i ekonomsku marginalizaciju žena, istovremeno obeshrabrujući njihovu javnu vidljivost/angažman. U posljednjih nekoliko godina, posebno je nacionalni (i regionalni) medijski prostor kontaminiran povećanim brojem slučajeva govora mržnje, mizoginije, homofobije, usmjerenih na manjinske grupe i, ne rijetko, na novinare i građanske aktiviste koji se zalažu za multikulturalizam i sekularizam.

Neke žene koje su javne ličnosti nisu samo izložene verbalnim uvredama i napadima (komentarima na njihov izgled, pojavu i stil odijevanja, a ne na ono što imaju da kažu), već su i meta prijetnji smrću, predmet mnogih sudskih procesa. Takve žene nisu samo poznate novinarkе, političarke, filmske i muzičke zijevce, građanske aktivistkinje, već i tinejdžerke koje su žrtve onlajn porno sadržaja.

Mnogo je primjera, takođe nedavno, mizoginih napada od strane političara i poslanika, koji su ih eksplicitno izražavali tokom sjednica uživo ili na onlajn medijima, napadi koji ne samo da snaže rodne stereotipe i predrasude, već ih dovode do ekstremnog/opscenog nivoa, direktno ciljajući bilo njihove koleginice ili žene u cjelini.

Žene na javnoj sceni su izložene verbalnim uvredama, napadima, prijetnjama smrću a nekad i sudskim procesima.

Neki od primjera diskriminatornih izjava javnih muških ličnosti/političara, koje su prenijeli mediji su: „ženi je mjesto u porodici i uz crkvene vrijednosti“, „žena ne treba da ima karijeru, treba da rodi najmanje 3 djece“, „žene su ljepše kada se smiju“, „nasilje nad ženama treba bolje istražiti, jer većina žena provocira čin nasilja i mami/manipuliše neke naivne dječake/muškarce, lažno ih optužujući za nasilne rodne zločine koji se možda nisu ni dogodili“. Takav javni diskurs javnih političkih ličnosti, koji bi mogli biti otjelotvorenje uzora mlađim generacijama, dodatno pogoršavaju trenutni ambijent militantne mizoginije, proslavljanja/veličanja patrijarhalnih/tradicionalnih normi/običaja/rituala, i reakcije protiv ljudskih prava žena/rodne manjine.

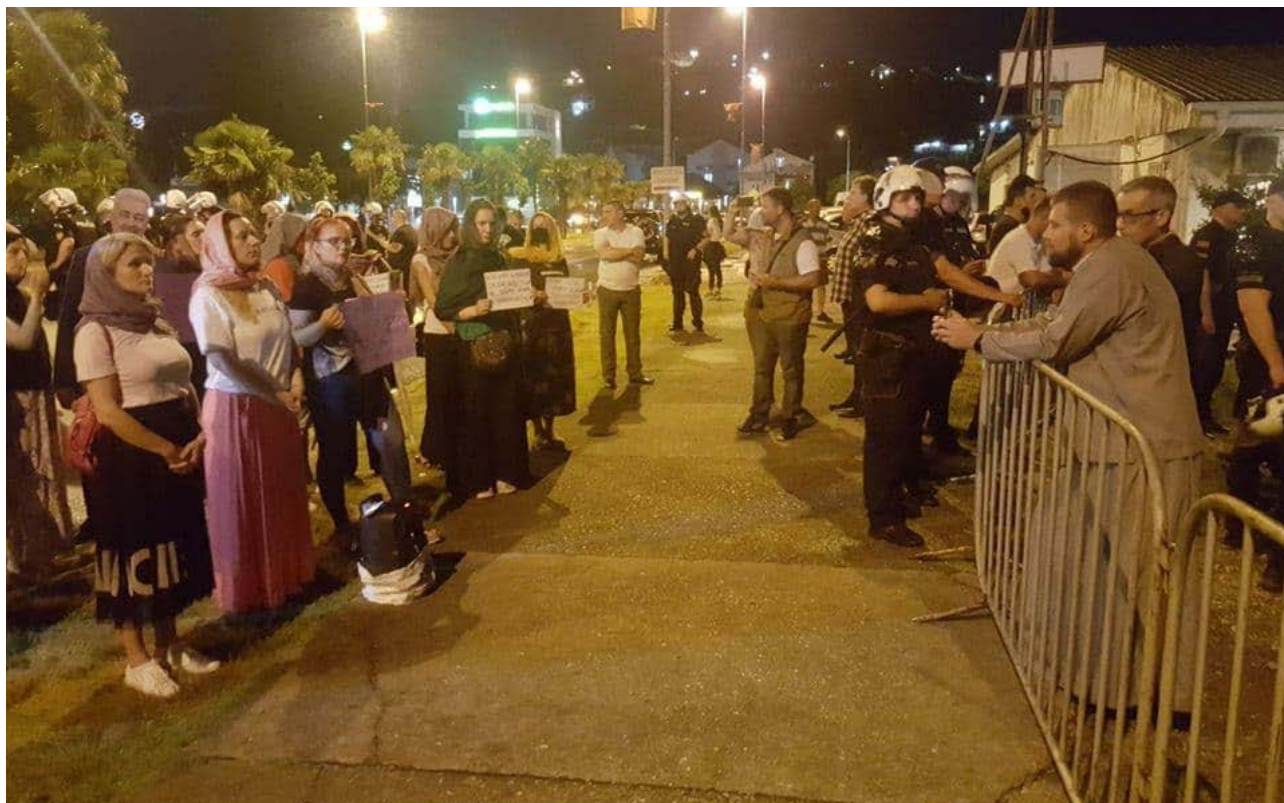
Poznata NVO aktivistkinja, takođe nedavno, izazvala je oštru podjelu između „dva bloka“ medija (i „tradicionalnih“ i „novih“), pojačavajući podjelu i na društvenim mrežama, nakon svog TV „duela“ (kako je nazvan od strane voditelja emisije *Načisto TV Vijesti*) sa još jednom javnom muškom osobom. Hvaljena od strane njenog „ideološkog tabora“ za izvrstan TV nastup, bila je oklevetana, ismijavana i vrijeđana od strane protivničkog „tabora“ (koji je, pak, veličao nastup muškog gosta). Gošća je u medijima i društvenim mrežama opisana kao: „**histerična, šizofrena vještica, glupača, užasna ružna luda žena bez elementarnog vaspitanja i elementarnih standarda pristojnosti; treba je poslati u ludnicu, treba joj hitno psihijatrijsko izlječenje, ona predstavlja sve što je najzlobnije, vulgarno, bezobrazno,**

devijantno i sl. u Crnoj Gori", slično atributima koje je grupa Bogoudnice dobila, iako pripadaju drugačijim „ideološkim taborima“. Takvi opisi su dobili mnoštvo aplauza od pripadnika svakog tabora svih rodova. **Ovaj slučaj je simptomatičan za porast govora mržnje i činjenicu da je rodni jaz u medijima i društvenim mrežama mnogo manji, što implicira da su muški rodni stereotipi i predrasude u medijima prihvaćeni i od strane ženskih potrošača i da su tako normalizovani u kulturi uopšte.**

Vizuelni primjeri rodno zasnovanog nasilja uključivali su, takođe, karikature kao parodijsko oružje protiv žena, posebno javnih ličnosti, kako bi se žena diskvalifikovala, degradirala i uništila iz patrijarhalne perspektive.

Krajem 2021. godine u Crnoj Gori su se dogodila 2 okrutna femicida i 1 teško povrijeđena tinejdžerka u roku od manje od mjesec dana (uključujući jedno samoubistvo i incestuozno silovanje sestre). Jedna mlada žena, još uvek u tinejdžerskim godinama, ubijena je, a njen otac povrijeđen od strane njenog muškog partnera koji je pobjegao i sada mu se sudi na sudu. Još jednu mladu ženu (i umornu i prezaposlenu majku sedmoro djece) na zvjerski način je ubio njen muž koji je takođe teško povrijedio njihovu 15-godišnju ćerku, koja je hospitalizovana, nakon čega je izvršio samoubistvo. Obje žene su bile iz malog grada ili izolovanih ruralnih sredina i obje su ranije prijavljivale i podnosile žalbe nadležnim državnim institucijama o dugogodišnjem nasilju i/ili prijetnjama u svojim domaćinstvima. Sudovi su takve prijave o nasilju odbacili kao prekršaje, umjesto da ih tretiraju kao zločin.

Vizuelni primjeri rodno zasnovanog nasilja uključivali su i neprimjerene karikature kao oružje protiv žena, posebno javnih ličnosti.

Ilustracija: performans Bogougodnica

Većina medija je intenzivno izvještavala o ovim slučajevima, uz kršenje etičkih standarda izvještavanja i bez zaštite privatnosti porodica. Slučajevi su izazvali lavinu reakcija na društvenim mrežama i žestoku akciju građana i nevladinih organizacija (uglavnom, rodno orijentisanih NVO) koje su organizovale proteste tražeći odgovornost policije i tužilaštva. Većina medija je dala informativne tekstove o tragičnim događajima, bez ikakve detaljne analize korijena/uzroka i društvenih posljedica rodno zasnovanog nasilja. Ovakvo recikliranje i snaženje patrijarhalnih/tradicionalnih normi i mizoginih stavova pokazuje da crnogorski mediji (po svim linijama podjela i „tradicionalni“ i „novi“) nisu svjesni rodnih stereotipa, njihove reprodukcije i perpetuacije na nivou diskursa, što postaje ugrožavanje društva u cjelini u svim njegovim segmentima – kulturnom, ekonomskom, političkom, demografskom i društveno-istorijskom.

U drugom slučaju, sedmoro djece su sada siročad i biće im potrebna intenzivna psihološka, finansijska i obrazovna podrška i njega kako bi se oporavili od traume svjedočenja takvog nasilja godinama. Trauma je mogla biti ublažena da su relevantne državne institucije bile rodno edukovane i blagovremeno djelovale na zakonskoj zaštiti žrtava nasilja, posebno onih koje su u više navrata imale hrabrosti da prijave takvo nasilje.

Slučajevi su, takođe, podstakli mnoge TV razgovore/debatne emisije fokusirane na pitanja nasilja nad ženama sa brojnim konstruktivnim diskusijama, analizama društvenih pojava u (post)tranzicionim društvima i kritikama institucija koje nisu reagovalе profesionalno. Reflektor TV Vijesti koji uređuje žena, okupio je grupu relevantnih gošći koje su vodile dinamičnu i konkretnu diskusiju o nedavnim događajima femicida i drugim rodним pitanjima u crnogorskom društvu.

Zaključak

Svrha studije je bila višestruka: ispitati rodne stereotipe i predrasude u kulturalnim tekstovima (mediji, umjetnost); analizirati percepciju rodnih stereotipa u pisanim i vizuelnim kulturalnim tekstovima koje proizvode i ženski i muški rod, kako bi se procijenila rodna svijest; ispitati razlike u rodним stereotipima koje pokazuju oba roda/razni rodovi.

Uloga medija i kulturalnih tekstova je presudna kako u oblikovanju tako i u odrazu društvene stvarnosti, mentalnih slika, konstrukciji i održanju stereotipa i predrasuda. Reprezentacija žena je problematična. Aspekt vidljivosti analiziran je u kontekstu percipirane muškosti ili ženstvenosti, odnosno preovlađujuće paradigme *lijepog* (ženskog) i *snažnog* (muškog) koja uslovljava prisustvo žena i muškaraca u određenim profesijama u oblasti umjetnosti i kulture. Odgovori na pitanja o rodnoj diskriminaciji u obijema istraživačkim studijama kreću se od odlučnog „ne, meni se to nikada nije desilo, ali sam vidjela da se to dešava drugima“, što odražava distancu od intimne sfere i nesvjesnost o političkim posljedicama rodne diskriminacije/uznemiravanja po društvo, do potpuno ličnih samosvjesnih prikaza rodne diskriminacije. Podaci pokazuju da umjetnička reprezentacija ženskog(ih) roda(ova) reprodukuje obrazac dihotomije između svetice/bludnice, sa ženskim likovim, često lišenim bilo kakve subjektivnosti ili sopstvenog djelovanja. Kultura se doživljava kao „žensko područje“ koje služi kao dekoracija za druge javne politike, na isti način na koji se žene doživljavaju kao „ljepše ili nježnije“, u zavisnosti od lica koje govori.

Većina citiranih/pomenutih medijskih primjera i studija slučaja pokazuje da mediji u Crnoj Gori koriste kriterijume rodne ravnopravnosti na formalnom/deklarativnom nivou, ne praveći dublje ili detaljnije analize prioritetnih pitanja rodne ravnopravnosti, često ignorišući ili zanemarujući slučajeve rodne diskriminacije, u najboljem slučaju, ili promovisući i reciklirajući rodne stereotipe, u najgorem. Medijski sadržaji, tako, postaju ne samo odraz lošeg položaja žena u kulturi, već i savršeno sredstvo za promociju rodnih stereotipa i, konačno, sveukupno ogledalo socio-ekonomskog položaja žena, uopšte.

U završnom odjeljku „Preporuke“ podaci se koriste kako bi se utvrdio i definisao korpus mogućih posljedica u kulturnoj sferi društva, ali koji bi se mogli koristiti i za dalja istraživanja fokusirana na eliminisanje rodnih stereotipa društva u cjelini. Osnajivanje žena i podrška njihovoj boljoj afirmaciji u kulturi, dovešće do pravednije raspodjele moći između žena i muškaraca i usvim drugim profesionalnim sverama, te će dati doprinos postizanju socijalne pravde uopšte..

5. PREPORUKE

1. RODNO ODGOVORNO OBRAZOVANJE

- Obuka za nastavno osoblje na svim nivoima obrazovanja
- Seminari/radionice za roditelje
- Prilagoditi nastavne programe za sve nivoe obrazovanja rodno-osjetljivim konceptima i rodnoj ravnopravnost
- Obogatiti postojeće nastavne kurikulume (književnost, muzika, umjetnost, maternji jezik, sociologija, filozofija, nauke) pozitivnijim primjerima ženskih dostignuća u svim sferama
- Mapirati ženska dostignuća u svim sferama i integrisanje u postojeće nastavne programe
- Uvesti nove predmete, kao što su medijska pismenost (fokus na društvene medije/mreže), istorija seksualnosti/roda, filmska umjetnost i rodna reprezentacija/prikaz u filmu
- Seminari/radionice o rodno osjetljivom jeziku sa nastavnim/administrativnim osobljem i roditeljima
- U okviru Rektorata oformiti centar za rodnu ravnopravnost koji će promovisati rodnu svijest i doprinijeti rodnoj ravnopravnosti i na nivou akademskog nastavnog/administrativnog osoblja i među studentima
- Uspostaviti rodne studije kao multidisciplinarni ili autonomni studijski program
- Osnajiti djevojčice i djevojke za izučavaju discipline koje se tradicionalno percipiraju kao “muške”
- Podsticati organizovanje van-nastavnih aktivnosti, kao što su: javni okrugli stolovi, debate, izložbe i umjetnički ateljei o rodnim stereotipima i rodnoj diskriminaciji
- Prijedlozi da se amfiteatri/sale za konferencije, bibliotečke sekcije, događaji/projekti/takmičenja, nagrade za najbolje studente ili stipendije imenuju po ženama koje su ostavile trag u razvoju Crne Gore

2. RODNO ODGOVORNE JAVNE POLITIKE I INSTITUCIJE KULTURE

- Integrisanje principa rodne ravnopravnosti i rodne raznolikosti u svim strateškim dokumentima u oblasti kulture
- Podsticati i osigurati kontinuiranu povezanost, komunikaciju i koordinaciju o rodnim pitanjima sa svim donosiocima odluka na nacionalnom nivou: kulturnim, umjetničkim, političkim, zakonodavnim institucijama i relevantnim pojedinačnim subjektima
- Javni konkursi za rukovodeće/direktorske pozicije u ustanovama kulture uz uvažavanje principa rodne balansiranosti
- U cilju unapređenja rodne ravnopravnosti u kulturi podsticati istraživanja o položaju žena u institucijama kulture, uslovima rada umjetnica i kulturnih djelatnica, percepciji rodnih identiteta, odnosa, stereotipa i diskriminacije od strane ženskog i muškog roda na pozicijama moći, reprezentaciji rodnih stereotipa u umjetničkim djelima, rodnom jazu u medijskoj zastupljenosti

- Promovisati i podsticati inicijative ženskog preduzetništva u sferi kulture (ženski nezavisni kulturni projekti i kulturne aktivnosti)
- Seminari/radionice sa umjetnicima i kulturnim radnicima/cama (književne, likovne, muzičke, video/filmske radionice)
- Fokus na filmsku umjetnost i filmske stvaraoce: podizanje svijesti o rodu i principima rodne ravnopravnosti u najpopularnijem, najkompleksnijem i najefikasnijem masovnom mediju
- Mapiranje značajnih dometa žena u kulturi i njihova valorizacija u svim segmentima kulturne politike, uključujući i spomen obilježja (davanje imena ulicama, ustanovama, spomenicima itd)
- Podsticati organizovanje javnih tribina/diskusija/umjetničkih ekspozicija o ratnim zločinima u svim jugoslovenskim ratovima, sa fokusom na zločine i rodno zasnovano nasilje nad ženama
- Vrednovati istorijsko i kulturno nasljeđe tako što će odrediti bar jedan dan za obilježavanje ženske antifašističke borbe

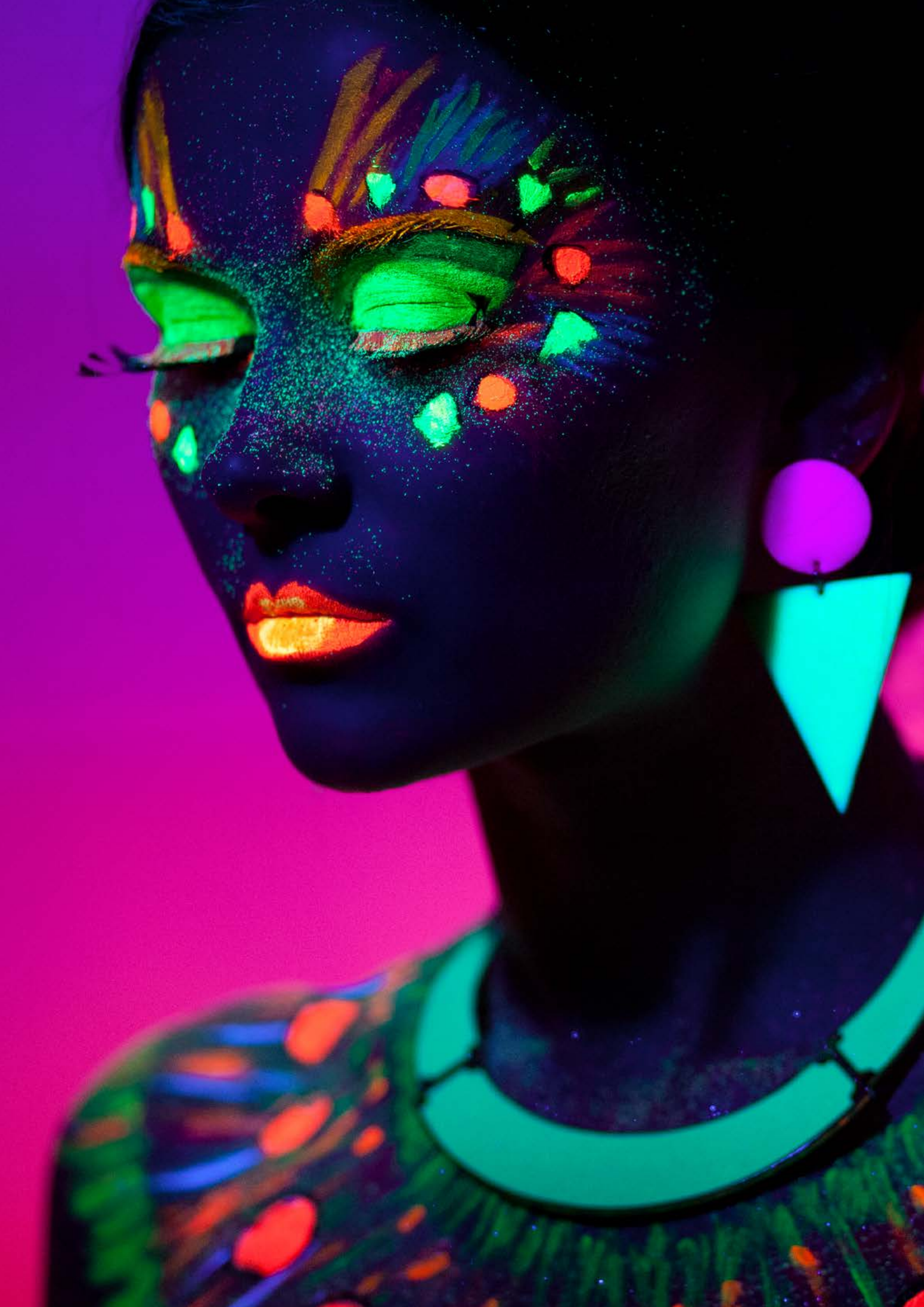
3. RODNO IZBALANSIRANA MEDIJSKA SCENA

- Obrazovanje/obuka donosioca odluka/urednika u medijima i drugog stručnog osoblja u medijima o rodno odgovornim medijskim politikama i sadržajima
- Obrazovanje javnosti o rodnoj ravnopravnosti kroz posebne medijske programe
- Seminari/radionice o rodno osjetljivom jeziku i eliminaciji rodnih stereotipa za zaposlene u medijima
- Posebne emisije (TV, video, novinske rubrike i kolumne) o različitim temama iz rodne perspektive
- Kreiranje posebnih medijskih sadržaja usmjerenih na eliminisanje i stereotipa i ukazivanje višestruko sisteminisanih grupa

Ilustracija: Marina Abramović i Ulay, performans "Energija mirovanja"

ANEKS 1 - OSNOVNI POJMOVI

Za potrebe ove studije predložene su određene definicije, odnosno teoretska stanovišta, opštih pojmova u kulturi, a koji su navedeni u ovom Annexu. Njegov cilj je lakše razumijevanje teksta i određivanje diskursa, kako sa teoretskog, tako i sa praktičnog aspekta (istraživanja) ove studije.

KULTURA

Kultura je pojam koji nije lako definisati, ne samo zato što može imati različita značenja u različitim kontekstima. Međutim, suštinski koncept je u velikoj mjeri koncept koji se nalazi u kulturalnoj antropologiji. Iako izbjegava preokupaciju „visokom kulturom“, on obuhvata shvatanje da sva ljudska bića žive u svijetu koji su stvorila ljudska bića i u kome nalaze smisao. Kultura je složen svakodnevni svijet sa kojim se svi susrećemo i u kome svi djelujemo. Kultura počinje u tački u kojoj ljudi prevazilaze sve što im je jednostavno dato u prirodnom nasljeđu (uzgoj prirodnog svijeta u poljoprivredi i hortikulturi je, dakle, osnovni element kulture). Kao takva, dva najvažnija ili opšta elementa kulture mogu biti sposobnost upotrebe jezika (u najširem smislu, obuhvatajući sve oblike znakovnog sistema). Dok su ljudska bića nastojala da komuniciraju, nastojala su da izgrade kulu koja bi dostigla nebesa⁴⁷.

IDEOLOGIJA I FILM/MEDIJI

Ideologija je ključni termin za rodnu teoriju i analizu rodnih identiteta i odnosa, koji takođe mogu biti neuhvatljiv ili zbunjujući. U najčešćoj upotrebi, posebno u nekim granama političkih nauka, „ideologija“ se jednostavno odnosi na manje ili više koherentan skup uvjerenja (kao što su politička uvjerenja, vrijednosti i osnovni principi koje zastupa neka politička partija ili frakcija)⁴⁸.

Da bi definisao koncept ideologije, Louis Althusser polazi od odnosu pojedinca prema društvenom sistemu. Prema njemu, a posebno njegovoj, sada široko citiranoj, definiciji ideologije je „predstava imaginarnog odnosa pojedinaca prema stvarnim uslovima njihovog postojanja“.⁴⁹ Upoređujući Althusserove ideološke državne aparate sa kinematografskim, Kaja Silverman proširuje pojam interpelacije kao ‘umetanja’ subjekta u već postojeći diskurs: »Pojedinač koji je kulturalno ‘pozdravljen’ ili ‘prozvan’ istovremeno se identifikuje sa subjektom govora i zauzima svoje mjesto u sintaksi koja definiše tu subjektivnu poziciju. Prva od ovih

47 Priča se često doživljava kao alegorija jezika, jer Bog nije samo uništio kulu, već je i spriječio komunikaciju nametanjem mnoštva jezika. „Priča o Vavilonskoj kuli stvara koncepte, kao što su sukob različitih kultura, moći, zakona i morala. Po analogiji, Vavilonska kula predstavlja ne samo arhitektonski projekat, već podrazumijeva i izgradnju grada. U gradu, dakle, ljudi po prvi put postaju svjesni različitih kultura, sopstvenih vjerovanja, običaja i vrijednosti. Štaviše, u arhitektonskom ostvarenju grada-kule, ljudi stižu neku vrstu besmrtnosti. Dok pojedinac može da umre, građevina njegove ili njene generacije će živjeti i postati dio budućnosti. Kulture opstaju iako pojedinci koji su ih izgradili umiru. Dakle, najkraće, naše razumijevanje vremena je transformisano, a naše razumijevanje istorije stvoreno“, Cultural theory, The Key concepts, ed. by Andrew Edgar and Peter Sedgwick, Routledge, 2006, p. 102

48 Termin je skovao krajem 18. vijeka, francuski filozof Destuta de Tracy, povezujući ga sa naukom (logos) ideja. „Takva nauka bi se zasnivala na analizi ljudske percepcije, zamišljena kao poddisciplina biologije, dok su ideolozi nastojali da na osnovu nje reformišu obrazovnu praksu [...]. Napoleonovo ismijavanje ideologa dovelo je do toga da je ‘ideologija’ postala pežorativni termin“, Cultural Theory, str. 189). Marksizam i sociologija znanja prenose suptilnije značenje pojma, zasnovano na analizi načina na koji znanja i vjerovanja određuju društva u kojima nastaju i održavaju se, a kod Marksa ideologija postaje važan kritički koncept, tj. pojednostavljeno da su za svako društvo ideje vladajuće klase vladajuće ideje, ibid.

49 Citirano u: Robert Stam, Film Theory: an Introduction, Blackwell Publishing, 2000, str. 134

operacija je imaginarna, druga simbolična.«⁵⁰ Ideološka i semiotička manipulacija svodi ženu na označavajuće kodove, a ženi uskrađuje mogućnost traganja za svojim ženskim identitetom i subjektivnošću. Kao što savremeni pristupi tekstualnoj analizi sugerišu, nemoguće je odvojiti film od čitaoca/gledaoca: potrebno je voditi računa o tome kako gledalac „čita“ film, kako razumije filmski tekst i društveni kontekst u kojme je stvaran. Značenje je, dakle, definisano kao stalna proizvodnja i nikada nije „dato“, fiksirano ili konstrukt iskustva prije samog procesa čitanja. Pragmatično gledano, publika će dekodirati određeni filmski tekst u skladu sa svojim obrazovnim i kulturnim interesovanjima, koristeći prethodno postojeće znanje i kodove, van teksta. Prisustvo rodnih stereotipa u obrazovanju i kulturi jedan je od najvećih izazova za promjenu javne svijesti i sistema vrijednosti u kojima se podstiče ravnopravnost muškaraca i žena i osoba drugog pola i rodnog identiteta. Unapređenje rodne ravnopravnosti u sferi kulture, uključujući umjetnost i medije, ključno je za premošćivanje jaza u znanju između obrazovanja, akademske zajednice, medijske industrije i kulturnih institucija. Kulturne imperativne, koji recikliraju dominantnu ideologiju u datom trenutku istorije, diktiraju masovni mediji i najkompleksniji, kako tehnološki i estetski medij, tako i najnovija i popularna umjetnička forma – film.

Feminističke filmske teorije reprezentacije, ideologije i pogleda, fokusiraju se na feminističku filmsko-semiotičku teoriju i složene mehanizme kinematografskog pogleda. Potekle u anglosaksonskom kontekstu, prve feminističke filmske studije fokusirale su se prvenstveno na proučavanje klasične holivudske kinematografije, na načine kako ona konstruiše kolektivni imaginarij kroz mehanizme dominacije zasnovane uglavnom na rodnim odnosima. Revolucionarna teorija vizuelnog zadovoljstva Laure Mulvey i naknadno razvijene teorije o rodu i pogledu fokusiraju se na psihoanalitičke aspekte, iako ograničene na unutrašnje operacije filmskog djela i bez istoričnosti. U svom eseju iz 1975. „Vizuelno zadovoljstvo i narativni film“,⁵¹ ona opisuje filmsku strukturu kao patrijarhalni sistem vizuelnog zadovoljstva zasnovan na dihotomiji subjekta i objekta, gledaoca i posmatranog.

Uzimajući ženu i reprezentaciju kao ključno pitanje i frejdovske koncepte seksualnosti i nesvjesnog kao polaznu tačku, Mulvey postavlja rodne odnose u bioskopski sistem pogleda i zadovoljstva. Prema njenoj tezi, podjela između subjekta posmatranja i posmatranog objekta poprima muške i ženske pozicije, i.e. dihotomija muškarca kao aktivnog nosioca i žene kao pasivnog objekta pogleda čini osnovu patrijarhalne filmske forme.

Film konstruiše rod u smislu muškog pogleda na način da natjera ženu da pozira za izlog. Film ima ideološku moć kao aparat koji se oslanja na mehanizme identifikacije i seksualne fantazije u kojima svi mi učestvujemo. „Ako je ideologija efikasna, to je zato što funkcioniše na najrudimentarnijim nivoima psihičkog identiteta i nagona.“⁵²

Konkretnije, film ima moć da, u spajanju fantazije sa 'dokumentarnom autentičnošću' i, kako Molli Haskell tvrdi, u neposrednosti koja daje iluziju stvarnosti, sasvim različito od metaforičkih 'slika' koje proizvode književnost i druge forme umjetnosti, konstruiše slike patrijarhalne ideologije ili muške fantazije. Film takođe ima kapacitet da naturalizuje ove konstrukcije kroz ulogu ženske zvijezde koja otjelotvoruje ove slike.

Prema definiciji Juliet Mitchell⁵³, ideologija se odnosi na ideje i vjerovanja kroz koja dajemo smisao našem proživljenom iskustvu, što može poslužiti za prikrivanje uslova i kontradiktornosti koje leže u osnovi tog iskustva. Kako se ideologija perpetuira kroz procese u kojima se subjektivnost kulturno konstruiše, rodna subjektivnost se može posmatrati kao ideološki konstituisana, obezbjeđujući stalnu reprodukciju dominantne muškosti i dominantne ženskosti.

50 Kaja Silverman, *The Subject of Semiotics*, Oxford: Oxford University Press, 1983, str. 219.

51 Laura Mulvey, "Visual Pleasure and Narrative Cinema," *Screen* 16(3) (Autumn), 1975, str. 6-18

"Afterthoughts on 'Visual Pleasure and Narrative Cinema' inspired by *Duel in the Sun*, *Framework* 15-17, 1981, str.12-15

52 Jacqueline Rose, *Sexuality in the field of vision*, Verso: London & New York, 2005, str. 5.

53 Juliet Mitchell, "Introduction" to *Psychoanalysis and Feminism*, New York: Vintage Books, 1974, str. xvi, xxii

INTERSEKCIONALNOST

Sandra Harding: »Muško i žensko su uvijek kategorije unutar svake klase, rase i kulture u smislu da se iskustva, želje i interesovanja žena i muškaraca razlikuju unutar svake klase, rase i kulture. Ali tako su i klasa, rasa i kultura uvijek kategorije unutar roda, pošto se iskustva, želje i interesovanja žena i muškaraca razlikuju u zavisnosti od klase, rase i kulture.«⁵⁴

STEREOTIP

Stereotip se najčešće zasniva na pretpostavci da pripadnici drugačije grupe imaju određene karakteristike koje su im jedinstvene i koje ih razlikuju od drugih. Takođe, stereotip implicira da svi članovi date grupe moraju posjedovati karakteristike koje su inherentne toj grupi. Stereotipi su generalizacije koje se zasnivaju na minimalnom poznavanju grupe o kojoj je riječ. Kada se stvaraju stereotipi, ljudi se najčešće grupišu prema etničkoj pripadnosti, vjeri, seksualnoj orijentaciji, rodu ili bilo kojoj drugoj kategoriji. Stereotip je „utvrđeno, opšte uvjerenje o grupi ili tipu ljudi“.⁵⁵

KLIŠE

Kliše (od francuskog; cliché) je fraza, izraz ili ideja koja je pretjerano upotrijebljena do te mjere da je izgubila svoju prvobitnu snagu, novinu, posebno ako se u nekom trenutku smatrala izuzetno moćnom ili novom. Obično se koristi u negativnoj konotaciji. Termin kliše se može primijeniti na skoro svaku situaciju, karakterizaciju, frazu ili predmet - ukratko, na bilo koju karakteristiku koja je postala previše uobičajena ili korišćena. Značenje određenog klišea može se vremenom promijeniti, što često dovodi do zabune ili zloupotrebe.

PREDRASUDA

Predrasude su specifičan obrazac neprijateljstva u međuljudskim odnosima koji je usmjeren na cijelu grupu, ili njene pojedine članove, i koji ispunjava specifične iracionalne funkcije za svoje nosioce. Predrasude su osjećanja – pozitivna ili negativna – prema osobi, stvari ili događaju koji im prethode, vrsta stava koji nije zasnovan na valjanom iskustvu ili racionalnim argumentima. U najširem smislu, predrasude su tvrdnje praćene vjerom u njihovu tačnost – iako ove tvrdnje nisu potkrijepljene, niti zasnovane na argumentima, već se iznose bez prethodne provjere njihove tačnosti i bez prethodnog razmišljanja o tome. U socijalnoj psihologiji predrasude se shvataju kao tipovi stavova u kojima postoji očigledan nedostatak opravdanosti, logička neutemeljenost, koji su praćeni intelektualizovanim emocijama koje se istrajno održavaju i otporne su na promjene.

54 Sandra Harding, »Introduction: Is There a Feminist Method?« in *Feminism and Methodolgy*, 1986. pp. 1-13, str. 5

55 M. Cardwell, *Dictionary of psychology*, London Fitzroy Dearborn Publishers, 1996, p. 19

ANEKS 2 - UPITNIK ZA FOKUS GRUPU

PITANJA	ODGOVORI: FOKUS
1. Da li se osjećate marginalizovano ili privilegovano što ste žena koja radi u filmskoj/TV industriji? Ili nijedno ni drugo, nešto treće?	<ul style="list-style-type: none"> - Najvažniji je profesionalizam - Rod je nebitan - Nezadovoljstvo sa filmskim ulogama i radnim uslovima
2. Da li uopšte mislite na Vaš rodni (ženski) identitet ili je to nevažno za Vaš posao?	<ul style="list-style-type: none"> - Osjećam se kao ljudsko biće - Najvažnije je biti profesionalan
3. Da li ste doživjele negativno iskustvo u radu sa muškim kolegama (režiserima, kameranima, scenaristima, montažerima, scenografima, producentima...)?	<ul style="list-style-type: none"> - Lažna obećanja, nemogući zahtjevi - Sadizam moćnih muškaraca - Predrasude o starosnoj dobi
4. Da li ste imale slična iskustva sa kolegicama (gore pomenutih profesija)? Da li pripadnost muškom ili ženskom rodu može odrediti Vaša profesionalna očekivanja ili tip iskustva sa muškim/ženskim kolegama?	<ul style="list-style-type: none"> - Sa ženama na poziciji moći - Potrebna je veća solidarnost i komunikacija među ženama, kao i poštovanje etičkih principa
5. Da li ste imale iskustva privilegovanja/povlađivanja zato što ste žena? Opišite.	<ul style="list-style-type: none"> - Žene su više posvećene i odgovornije
6. Da li ste ikada doživjele rodnu diskriminaciju na poslu? Ako da, opišite. Ako ne, da li možete zamisliti da se to dogodi?	<ul style="list-style-type: none"> - Ponižavajući tretman - Pogrdni komentari za glumice - Opsesija izgledom glumica
7. Da li mislite da rod kolega može biti presudni faktor za poslovnu saradnju (i.e. da je definiše, usmjerava, olakšava, pogoršava)?	<ul style="list-style-type: none"> - Najvažniji su: talenat, obrazovanje, profesionalne sposobnosti i posvećenost, ne rod
8. Snimanje filma je kolektivni poduhvat. Kako doživljavate odnos između individualnog i timskog/kolektivnog rada, u kolikoj mjeri sebe vidite kao profesionalnu individualku i/ili kao člana tima?	<ul style="list-style-type: none"> - Bezgranična individualna odgovornost je najvažnija u timskom radu
9. Da li je filmski profesionalizam kod nas "orodnjen"?	<ul style="list-style-type: none"> - Rod je nebitan za profesionalizam
10. Žene rediteljke čine 8% svjetskih reditelja (scenaristkinje su rangirane malo bolje: 15%). Da li mislite da su žene neadekvatno predstavljene u nacionalnoj kinematografiji? U kojim filmskim/TV profesijama dominiraju, a u kojima su manje zastupljene ili nevidljive?	<ul style="list-style-type: none"> - Očekivanja od žena su velika/teška u svim profesijama, ne samo u filmskom/TV sektoru - Pritisak patrijarhata

<p>11. Da li mislite da je feminizam (ako ga definišemo jednostavno kao borbu za ženska ljudska prava) kod nas poprimio negativnu etiketu i/ili negativnu percepciju od strane žena, uglavnom zbog neadekvatne prezentacije feminističkih ideja ili zbog nečeg drugog?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Umjetnost nema rod - Iritacija feminizmom - Potrebno je više solidarnosti među ženama
<p>12. Ako mislite da nešto treba promijeniti u nacionalnoj filmskoj kulturi i industriji, šta bi to bilo?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Reforma obrazovnih i kulturnih institucija, unapređenje kadrovskih sposobnosti i radnih uslova - Eliminacija nepotizma - Poštovanje etičkih principa
<p>13. Kako doživljavate ženske likove u lokalnim filmovima/pozorišnim predstavama? Da li su (ne)realistične, (ne)autentične, prilagođene društvenoj stvarnosti? Da li postoji isključivo muški pogled (ako niste režiserka)?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Ženski likovi su jadni - Odsustvo ženskih likova sa moćnom vizijom i snagom
<p>14. Koji su Vas ženski likovi inspirisali ili fascinirali?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Ženske zapadne kulturne ikone i ženski filmski/TV likovi - Odsustvo lokalnih ženskih primjera
<p>15. Za glumice: da li je postojala jedna (ili više) uloga koju ste nerado igrale, zbog lošeg scenarija, neubjedljivog lika ili.... nešto drugo? (Dodajte)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Neinspirativne uloge

Svetlana Kana Radević, arhitektica koja je zadužila Crnu Goru

